

*FACIAMUS VINDICTAM.*MAŠČEVALNI UMOR IN OPROSTILNA SODBA V LANDARJU
LETA 1401 MED OBREDOM MAŠČEVANJA TER AKUZATORNIM IN
INKVIZITORNIM SODNIM PROCESOM*Darko DAROVEC*Univerza Ca' Foscari Benetke, Oddelek za humanistične študije, Dorsoduro 3484/d, 30123, Benetke, Italija
e-mail: darko.darovec@unive.it*IZVLEČEK*

Članek na podlagi primerjalne in interdisciplinarne raziskave študije primera maščevalnega uboja in pomilostitve iz leta 1401 v Landarju (Beneška Slovenija oziroma Slovenska Furlanija) analizira preoblikovanje družbenega sistema nadzora in izvajanja pravice na prehodu iz srednjega v novi vek. Študija primera namreč prikaže značilnosti običajnega sistema reševanja spora in sojenja, ki je dovoljeval maščevanje v kolikor se storilčeva stran ni bila pripravljena pogoditi. Članek še pokaže, kako se je zakonodaja v novem veku spreminjala, primerjalno in s posebnim ozirom na dogajanja v Svetem rimskem cesarstvu in v Beneški republiki. Državni inkvizitorni sodni proces, ki ga vpeljejo v večini zahodno in srednje evropskih deželah, vpelje pomembno novost v novem veku: državni sodni aparat je pridobil pravico pregona po uradni dolžnosti. Medtem pa se je v nekaterih bolj odročnih krajih, kot npr. v Črni gori in Albaniji, ki smo ju v članku uporabili za primerjalni območji, običaj reševanja sporov, vendeta ali osveta, ohranil še globoko v 19. stoletje. Prav preučevanje tega običaja potrjuje tezo, da je bil to ne le evropski (srednjeveški) sistem reševanja sporov, temveč sistem, ki so ga poznali v vseh skupnostih na svetu.

Ključne besede: maščevanje, fajda, akuzatorni sodni postopek, inkvizitorni sodni postopek, pomiritev, premirje, mir, ritual, zakonodaja

*FACIAMUS VINDICTAM.*ASSOLUZIONE DI OMICIDIO VENDICATIVO AD ANTRO NEL 1401
TRA CONSUETUDINE DELLA VENDETTA E IL RITO PROCESSUALE
ACCUSATORIO E INQUISITORIO*SINTESI*

Sulla base di uno studio comparativo e interdisciplinare riguardante un caso di studio del 1401 ad Antro (nella Slavia Veneta ossia Slavia friulana) sull'omicidio per vendetta e la successiva sentenza assolutoria, l'articolo analizza la trasformazione del sistema

sociale di controllo e l'esercizio della giustizia nel periodo a cavallo tra il Medioevo e l'età moderna. Lo studio del caso descrive le caratteristiche del sistema consuetudinario di risoluzione dei conflitti e nei processi e che, nel caso dell'indisponibilità della parte colpevole a conciliarsi, permetteva la vendetta. Inoltre, con metodo comparativo e con particolare riguardo agli eventi risalenti all'epoca del Sacro Romano Impero e della Repubblica di Venezia, il saggio espone l'evoluzione della legislazione nell'età moderna. Il processo giudiziario inquisitorio di stato che venne istituito nella maggior parte dei paesi dell'Europa occidentale e centrale aveva introdotto nell'età moderna un'importante novità: l'apparato giudiziario di stato acquisì d'ufficio la competenza per il perseguimento. Nel frattempo, in alcune delle località più remote, come ad esempio nel Montenegro e in Albania, che sono state prese in esame come aree di confronto nel presente articolo, la consuetudine per risolvere i conflitti, la vendetta o la osveta, rimasero in vigore ancora nel secolo XIX. Lo studio di questa consuetudine conferma la tesi che questo non era solamente un sistema di risoluzione dei conflitti a livello europeo (medievale), ma bensì un sistema conosciuto tra tutte le comunità al mondo.

Parole chiave: vendetta, faida, rito accusatorio, rito inquisitorio, riconciliazione, tregua, pace, rituale, costituzione

*FACIAMUS VINDICTAM*¹

»Poglej, tu prihaja morilec, ki je ubil našega sorodnika, pridi, želim da se mu maščujeva« (*faciamus vindictam*). S temi besedami je pritekel Ioanes pozvati svojega brata Alexia, ki je za mizo sedel z vaškimi možmi na praznični dan sv. Jakoba leta 1401 v Landarju v Beneški Sloveniji (Nadiška dolina). Alexij mu je odgovoril, da »tega ne želim storiti, niti ne želim, da bi to ti storil, toda pojdiva do biriča, da ga oddalji od praznika, da

1 Raziskava je nastala v okviru projekta »FAJDA. Maščevanje in krvno maščevanje med običajnim pravom in sodnim procesom v srednjeveški in zgodnje novoveški Evropi. Primer zgornje jadranskega območja (FAIDA. Feud and blood feud between customary law and legal process in medieval and early modern Europe. The case of Upper-Adriatic area)«, sofinanciranega s strani ukrepa »Marie Curie Intra European Fellowship« 7. Okvirnega programa Evropske skupnosti, pogodba št. 627936, ter v okviru raziskovalnega programa »Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom« pri Univerzi v Mariboru, in raziskovalnega projekta »Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebnosti in družbene svobode« pri Inštitutu Nove revije, sofinancirana s strani Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ne umre pred našimi očmi». ² Potem ko sta Alexius in Ioanes odšla do biriča ter se vrnila obedovati, se jima je približal Marcuccio, stopil med njiju in pahnul Ioanesa. Tedaj je Ioanes izvlekel nož, da ga bo napadel, Alexius pa ga je s hrbta zabodel s sulico (*lancea*), da se je prikazala kri. Marcuccio se je opotekel proti zidu, na katerega se je naslonil, tedaj pa ga je Ioanes zabodel s sulico (*spio*) v prsi tako močno, da se je prikazala na drugi strani. Marcuccio se je zgrudil na tla in medtem ko je ležal, ga je Alexius ponovno zabodel s sulico (*lancea*). ³

Uboj sta zagrešila brata Ioannes in Alexius, kot glavni krivec pa je bil spoznan Alexius, ki naj bi zagrešil smrtonosni vbod s sulico, čeprav se je na zaslišanju premeteno izognil vprašanju »ali je Marcuccio izdihnil, ko ga je ponovno zabodel?«, češ, da ga je brat Ioannes že prej tako močno ranil, da je obležal na tleh.

Zapisnik kazenske pravde v Landarju iz leta 1401, ki ga je sestavil notar Iohannes iz Čedad, ⁴ nam nazorno pokaže, kako je potekal kazenski postopek in kako so ukrepali prisledniki gastaldovega sodišča pri Nadiških Slovencih (del Beneških Slovencev).

Sodni zbor se je 10. oktobra 1401 zbral na trgu (*super platea*) v vasi Landar pod lipo (*sub tileo*), na običajnem kraju, kjer se deli pravica, v prisotnosti sedmih plemičev in meščanov, ⁵ vsekakor ne landarskih domačinov. Označuje jih kot priče, kar ne pomeni prič v pravdni zadevi, za katero je šlo, temveč priče tega, kako poteka pravda, torej sodni zbor. Poleg njih je bila navzoča množica ljudi iz landarske doline (*de ipsa contrata Antri in multitudine copiosa*).

Prisotni so bili še landarski gastald Henrik, ⁶ ki je sklical ta izredni sodni postopek (*iudicio specialiter*) na zahtevo tožnikov, gospodarja, sina in žene umorjenega Marcucci-
usa. Pravdo je očitno vodil sodnik (*Iudice*) Leonardo. Ker v zapisniku pred sodnikovim imenom ni besedice ser ali podobne oznake višjega socialnega položaja, je bil morda

2 Marchesi, 1897, 12: »[...] *Vide huc venit homicida qui occisit consanguineum nostrum, venias mecum quia volo quod faciamus vindictam de eo; cui ipse Alexius ut dixit respondit: Ego nolo et non facias, sed vadamus ad preconem qui festum cridavit ut ipsum e festo recedere faciat ne pre oculis nostris moretur [...]*«. Na ta primer nas je opozoril že Vilfan, 1996, 451–452. Pričevanje o tem dogodku se nam je ohranilo v zasebni zbirki priznanega Furlanskega zgodovinarja Vincenza Joppija. Edini meni znani javno dostopni izvod objave tega sodnega procesa (Marchesi, 1897) se nahaja v Biblioteca dell'Ateneo veneto v Benetkah.

3 Marchesi, 1897, 12: »[...] *et tunc dum ipse Alexius et Iohannes predictus eius frater irent ad preconem et starent ac essent in colacione ibidem simul, Marcucius predictus venit ad ipsos transiens per medium ipsorum pessundavit ipsum Iohannem. Tunc Iohannes predictus posuit manum ad cultellum causa ipsum ferendi et ipse Alexius ipsum in spatulam cum lancea una pervexit non tamen ad sanguinis effusionem, qui Marcucius pertransivit et ivit ad quemdam murum eique adhesit, ubi ipse Iohannes eum pro pectore cepit et ipsum cum spio in pectus vulneravit et percussit taliter quod spiotus ab una parte ad alteram pertransivit, quo sic vulnerato ipse Marcucius illico in terram cecidit et dum iaceret in terra ipse Alexius tunc cum lancea una quam in manibus habebat provexit eum in terram et vulneravit. Interrogatus si ipse Marcucius ibidem obiit, respondit quod sic vigore vulneris sibi illati per fratrem, ex quo vulnere ceciderat in terram [...]*«.

4 Marchesi, 1897, 13: »[...] *Iohannes residens in Civitate Austrie q. Michaelis de Montefalcone imperiali auctoritate notarius publicus [...]*«.

5 Marchesi, 1897, 9: »[...] *nobilibus et providis viris ser Nicolao, ser Rodulphi de Portis de Civitate, Bartholomeo de Civitate, Nicolao de Tolmino prope Civitatem, Michaelae tabernario habitante in dicta Civitate, Pertoldo de Spegnimbergo, Iurio caligario de Porta Brosana [...]*«.

6 Marchesi, 1897, 9: »[...] *honorabili viro ser Henrico q. Folcherini de Civitate Austrie tamquam Gastaldione Antri ac eius contrate [...]*«.

eden izmed domačinov, kot trdi Vilfan (1996, 451), kar je v tedanjem času tudi bil običaj. Toda, ker je v viru zapisan kot »Leonardo Iudice«, Iudice (sodnik) z veliko začetnico, lahko domnevamo, da je šlo za izšolanega pravnika – sodnika, ki je lahko izhajal tudi iz podložnih slojev, pa si je status in ugled pridobil z univerzitetnim izobraževanjem.⁷

V sodnem kolegiju je bilo še pet županov sosednjih vasi,⁸ skladno z običaji kraja Landar, kot je poudarjeno v zapisniku. Sodni proces so sprožili v skladu s tradicijo, zadolžitvami in po postopkih, kot so veljali v okrožju Landarja.⁹

Alexius iz Tarčeta v Landarski četrti je bil patriarhov podložnik (*massarius*), žrtev Marcuccius pa je bil podložnik drugega gospoda, Adama iz Čedada; ta je skupaj s sinom ubitega, Vorichom in z ženo Michelo, nastopal kot tožnik.¹⁰ V pripravljalnem postopku je landarski gastald Henrik Alexiusa zaslišal v zvezi z umorom Marcuccia, ta pa je brez torture podal priznanje (*manifestum*¹¹), da sta ga z bratom Iohanesom ubila. »Skladno z zakoni in običaji ter v ljubezni do njihovih duš«¹² pa so nato, kot veleval zakon, pristopili k sojenju, tako da je notar priznanje in zagovor na sodni razpravi najprej prebral v latinščini in nato še v slovanščini.¹³

V priznanju je Alexius navedel, da je pokojni Marcuccio ubil njunega sorodnika Zergina, da se ni nikoli hotel pogoditi (*nunquam se concordasset*) ne z njim ne z njegovim bratom ali drugim sorodnikom, da ni nikomur ničesar daroval, niti cerkvi za njegovo dušo, temveč da je pogosto posedal in se sprehajal pred njihovimi očmi ter jim grozil, tako Alexiusu kot njegovemu bratu Ioanesu, da ju bo ubil.

Sodbo so izrekli sodnik in dekani, potem ko so se po običaju landarske gastaldije in doline trikrat posvetovali s prisotnimi domačini.¹⁴ Obtoženega so oprostili, ker se ubiti za prvi uboj, ki ga je on zagrešil, ni poravnal – kar v bistvu pomeni priznanje obreda krvnega maščevanja.¹⁵ V rzsodbi so še določili naj se oproščeni obtoženec z gastaldom skladno z

7 Nastanek prvih univerz sredi 12. stoletja (Bolonja, Paris; prim. Bellomo, 2011), ter še mnoge druge družbene spremembe, ki so se dogajale med 12. in 13. stoletjem, so omogočili nastanek potrebne administracije za oblikovanje pravosodne, davčne, vojaške in gospodarske infrastrukture, kot se je razvila z nastankom novoveških držav, ki so nedvomno imele izjemen pomen pri oblikovanju tedanjega in sodobnega prava.

8 Marchesi, 1897, 9: »[...] Petro Decano de Slatina, Zampa Decano de Montefoscha, Mathia Decano de Miars, Matheo Decano de Las et Gregorio Decano de Peglano [...]«.

9 Marchesi, 1897, 9: »[...] moris est convocatis, sedente et procedente ex debito sui officii ac procedere volente prout moris est in dicta contrata de Antro [...]«.

10 Marchesi, 1897, 10: »[...] homicidii et mortis olim Marcucii q. Iurii de Tarzinto massarii ut dicitur ser Ade q. ser Nicolai de Formentinis de Civitate Austrie [...] nec non Vorich filius ac Michela uxor [...]«.

11 *Manifestum* se je imenovalo priznanje krivde na sodišču (Marchesi, 1897, 10).

12 Marchesi, 1897, 10: »[...] secundum eius confessionem et iuris et consuetudinis ordinem de ipso iusticia fieri amando et custodiendo animas eorum et quid iuris supra premissis [...]«.

13 Marchesi, 1897, 11: »[...] Quibus querela et reclamo ac propositione ipsius domini Gastaldionis ibidem factis et intellectis per omnes ibidem astantes et presentes ac sententialiter per me Notarium infrascriptum vulgariter videlicet latine et sclabonice, lecto et vulgarizato superius nominato manifesto et confessione facta per ipsum Alexium ac per ipsum Alexium contestatum esse et fuisse, ut in eo continetur. Cuius manifesti et confessionis de verbo ad verbum talis est et erat: [...]«.

14 Marchesi, 1897, 12: »[...] habito prius supra predictis consilio hominibus dicte contrate de Antro semel bis et tertio secundum consuetudinem dicte Gastaldie et contrate Antri [...]«.

15 Marchesi, 1897, 12: »[...] quod postquam Marcucius predictus qui antea occiserat Zergin predictum ipsorum Alexii et Iohannis consanguineum se non concordaverant cum eisdem, affenibusque ipsorum causa

Sl. 1: Landar / Antro. Nadiške doline, Beneška ali Furlanska Slovenija (Mapio.net).

običajem sporazume glede njegovih pravic in pravdnine oziroma odškodnine (*de iure et guadia suis*), med rodbinama pa zaradi tega primera ne sme prihajati do žalitev, kar pomeni, da naj med njima v prihodnje vlada mir. V kolikor bi katerakoli stran ali njihovi sorodniki v bodoče kršili ta mir, bi bili kaznovani s plačilom kazni v višini 50 zlatih dukatov, polovica kazni bi pripadala Landarskemu gastaldu, polovica pa oglejskemu patriarhu.

Dvakrat se v zapisniku omenja tudi funkcija biriča (*preco*) – prvič kot nadzornika vaškega praznika (*festum*), drugič kot razglaševalca sodbe. Postopek in sodba dokazujeta mešanje elementov običajnega kazenskega prava in učenega prava: ideje maščevanja in možnosti sprave, kar pomeni priznavanje obreda običajnega prava, sodelovanje sodnika in notarja, ki sta vodila proces po načelih zakona, torej učenega prava, ter obstoj preiskovalnega (inkvizitornega) postopka in zavora z možnostjo torture, ki pa v tem primeru ni bila uporabljena, ker je osumljenec dejanje priznal. Vsekakor so bili k odločanju poleg prisednikov pritegnjeni okoli stoječi udeleženci zbora, tako da je o stvari dejansko odločala skupina, ki po vsej pravici lahko velja za »ljudstvo«.

mortis dicti q. Zergni nec fecerat debitum suum, prefatus Alexius nec non Iohannes eius frater ex nunc et in perpetuum debent atque debeant remanere et esse liberi et absoluti [...]«.

Sl. 2: Landar / Antro. Kamnita plošča z gotskim napisom, kjer se omenja mojster Andrej iz Loke, letnica 1477, ter pomočnik Jakob (<http://www.comune.pulfero.ud.it/portale/cms/SGiovanniAntro/pag15-16.htm>).

KOMENTAR

Vse imamo tu. Celo ljubezen, ki jo moramo tedaj razumeti zlasti v smislu zgodnjeres-dnjeveške *caritas*, globoke notranje duhovne ljubezni, ljubezni do Boga. Imamo običajno pravo, učeno pravo ter že nekatere elemente inkvizitornega (preiskovalnega) postopka, ki je značilen za kasnejše državno pravo (zlasti od začetka 16. stoletja dalje). *In iudicio specialiter*, v izrednem sodnem procesu. Toda pri razsodbi je prevladalo običajno pravo, saj je bil obtoženi Alexius, kljub razmeroma krutemu umoru v javnosti, ob sodelovanju brata, ki ga je nagovarjal k uboju, oproščen krivde le na podlagi dejstva, da se umorjeni ni hotel pogoditi za svoje storjeno dejanje. Torej, gre za obred *vindictae*.

Kako je ta izgledal? Uvedba navideznega maščevanja (pokore), sklenitev začasnega premirja, in sklepna faza, poravnava (kompozicija), pri kateri da storilec zadoščenje s plačilom denarne vsote (spravnine, krvnine, Wehrgeld, pri Juž. Slovanih vražda¹⁶), so vsekakor tudi značilnosti obreda maščevanja. Pri maščevanju gre za načelo menjave,

16 Dolenc (1939, 282) zagovarja, da bi tudi v slovenščini moral biti ustrezni izraz *vražda* za krvnino.

skladno z ritualnim obrazcem: dar in protidar oziroma, v primeru maščevanja, žalitev in nasprotna žalitev (*homage*, prošnja za premirje, samoponižanje), prisega o nenapadanju (*fides*, vera, premirje, *tregua*), ter sklenjena menjava s storilčevim plačilom odškodnine (kompozicije) za potrditev trajnega miru (*pax perpetua*), ki ga zapečati ritualna gesta poljuba miru (*osculo pacis*),¹⁷ s čimer prej sprti strani vzpostavi nov ali obnovita obstoječi odnos (mir, vazalni odnos, poroke). Kot mediator in nato kot razsodnik je vselej sodelovala skupnost. V kolikor storilec ne bi privolil v poravnavo je bilo oškodovanim dovoljeno maščevanje po talionskem načelu: zob za zob, oko za oko, ali po slovenskem ljudskem slovstvu: »Naj ide glava za glavo, Naj ide duša za dušo« (Štrekelj, 1895, 94), oziroma »Glava za glavo najkrajše pravo«.¹⁸

Prav raziskovanje obredja običajnega prava, kot se nam kaže v zgodovinskih dokumentih in znanstveni literaturi, nam bo omogočilo ustrezno interpretacijo ohranjenega primera maščevanja iz leta 1401 v Landarju in njegovo umestitev v oblikovanju sodobnega pravosodja.

Znano je, da so Beneški Slovenci kar najdlje ohranili svoje pravne običaje (prim. Vilfan, 1996, 120, 131, 285–292), toda primer iz leta 1401 je nedvomno verno pričevanje o sodnih procesih in rešitvah sporov v veliki večini tedanjih evropskih dežel. Prav 15. stoletje je pomenilo prelomnico v vzpostavljanju centraliziranega državnega sodnega sistema. Lokalne skupnosti in s tem običaji so začeli postopoma izgubljati svoje pristojnosti v reševanjih sporov, sprva le za najhujše zločine, umore, kasneje pa tudi v drugih kazenskih zadevah in nazadnje še v civilnem sodstvu. Do tedaj pa je bilo t. i. samovoljno reševanje sporov oziroma maščevanje prav tako zakonsko urejeno. Maščevanje je bilo torej legalni inštitut v kolikor so se maščevalci držali predpisanih pravil. Šele leta 1467 je cesar Friderik III. fajde oziroma maščevanje kot sistem reševanja sporov prepovedal, potem ko je prav s fajdami uspel utrditi svoje habsburške dežele in cesarsko oblast, tudi proti celjskim grofom. Vendar so se v praksi spori v nadaljnjih obdobjih še naprej reševali po običaju, mnoga tako beneška kot habsburška sodišča pa so sprti strani, v mnogih primerih še vse do začetka 19. stoletja, spodbujala k sporazumni rešitvi, tudi tako, da so jim grozila z odvzemom premoženja, v kolikor ne bi prišlo do pomiritve. Tak primer zabeležimo še konec 17. stoletja v enem osrednjih beneških mest, v Kopru. Primer maščevanja markiza Leandra Gravisija iz leta 1686 nad vidnim predstavnikom družine del Bello, katerih pripadnik Alvise del Bello je tri leta prej ubil Nicolòja del Tacco, nečaka Gravisijev, kaže tudi po številnih intervencijah beneškega Sveta deseterice še vse značilnosti običajnega reševanja sporov, s tem, da se je tokrat kot mediator očitno neuspešno vmešala država, ki je skušala preprečiti maščevanje ter vzpostaviti mir med družinami tudi tako, da so posameznim pripadnikom sprtih družin občasno odvezemali prostost, zaplenili dele premoženja, jih klicali v Benetke na odgovornost in v pripor.¹⁹

17 Petkov, 2003, 128: »*The kiss of peace had a role and functions that none of the other judicial instruments possessed.*«

18 Listje in cvetje (1871). Prim. Dolenc (1914, 315) in Dolenc (1939); o maščevanju v slovenskem ljudskem slovstvu: Štrekelj (1898) pod štev. 50 do 53, 120, 131, 134, 139, 142, 148.

19 O teh dogodkih je ohranjenih 30 dokumentov v beneškem arhivu (ASVe. Capi del Consiglio di Dieci; ASVe. Consiglio di Dieci) ter v koprskem arhivu (PAK, fond Gravisij, a.e. 7).

Sl. 3: Jama Sv. Janeza v Landarju, Provinca Videm (IT) (Wikimedia Commons, File:Grotta San Giovanni d'Antro 0904 1.jpg).

Poleg druge sodobne literature o ritualih (Muir, 2005, 12–14) in maščevanju pa si bomo pri interpretaciji pomagali še zlasti z Le Goffovim delom o simbolnem obredju vazalstva (1985), Schmittovimi Gestami v srednjem veku (1969) ter Petkovim *Kiss of Peace* (2003) z obsežno študijo geste poljuba miru, ki je imela kot del običajnega obredja pravno-legalni značaj.

RAZPRAVA

Verjetno se nekateri zgodovinarji, antropologi in pravniki še najbolj zavedamo kolikšnih stereotipov in stereotipnih podob je deležno maščevanje, še posebej t. i. krvno maščevanje. Od tega, da je to ostanek prastarih plemenskih skupnosti, do pojasnjevanja o okoljskih in drugih družbenih dejavnikih, ki so pogojevali ohranitev tega običajnega pravnega inštituta na perifernih ter od sodobnosti spregledanih evropskih (mediteranskih) območjih, zlasti Korziki, Siciliji, Grčiji, Albaniji in Črni gori. Malokdo pa si predstavlja, da je bila *vindicta* legalni pravni inštitut, ki ga je nadomestila šele moderna država v novem veku, kot se je začela oblikovati še s srednjeveškim vzponom mest in uveljavitvijo kodificiranega prava. Vendar je moralo preteči še precej časa, preden je sodobna država na vseh družbenih področjih uspela uveljaviti svoje družbene in politične attribute. Morda

bi lahko celo tvegali hipotezo, da se je to zgodilo šele po prvi svetovni vojni, ko je božjo sodbo nadomestila moč zakona in Ustave.

Tradicionalna in še zmeraj dominantna smer zgodovinopisja in pravne zgodovine maščevanje še vedno razume kot primitivno stopnjo človeškega duševnega, družbenega in pravnega razvoja na poti k zahodnoevropski pravni državi, kot njegovi edini logični ter najvišji stopnji (Burckhardt, 1956, 346–350, 362–363; Huizinga, 2011, 9, 19, 29–30; Beyerle, 1915, 216–217). V tem kontekstu je maščevanje pojmovano kot samovolja ali nasilna samopomoč, nujno zlo, ki ga je država prisiljena tolerirati, dokler so bile njene institucije še v povojih. Šele državna monopolizacija prava ter nasilja v novem veku naj bi naredila konec na surovi sili utemeljenem družbenemu redu. Evolucijska teorija zagovarja, da naj bi v Evropi sočasno z državno odpravo »fevdalne anarhije« tekel civilizacijski proces, ki je narekoval ponotranjenje družbenih norm potrebnih za uspešno življenje v moderni družbi (Elias, 2000; Elias, 2001). Posledično (ne)obstoj maščevanja v pravnem redu predstavlja eno od ločnic med »mrakom« srednjega in »napredkom« novega veka (Büchert Netterstrøm, 2007; Carroll, 2007).

Navkljub stereotipni podobi krvnega maščevanja kot iracionalnega in čustveno nebrzdane ter neciviliziranega krvoločnega dejanja, so že nekatere poglobljene antropološke in zgodovinske študije od konca 19. stoletja dalje pokazale, da gre pri tem pojavu za primarni sistem družbenih sankcij, značilnih za zgodnje človekove družbe ali t. i. družbe brez pisave oziroma plemenske skupnosti (prim. Westermarck, 1906, 74–99; Heusler, 1911; Frauenstädt, 1881; Brunner, 1992; Darovec et al., 2017).

Družbene sankcije, kot sestavni del tedanjega prava in družbenega nadzora, so bile tesno povezane z njihovo politično, religiozno, ekonomsko in kulturno družbeno ureditvijo ter s sistemom vrednot in moralnih obveznosti. Zato bi lahko le s težavo za družbe brez pisave oziroma plemenske skupnosti uporabili sodobno ločevanje med kazenskim in civilnim pravom. Medtem ko je vladar (poglar, vojvoda, kralj, cesar) v imenu skupnosti moral sankcionirati delikte, kot so incest, čarovništvo, svetoskrunstvo (bogov, pa tudi poglarjev ali kraljev) in prelom prisege, je razna škodovanja, uničevanje ali požig posesti, krajo, rop, uboj, maščevanje idr. prekrške (razen proti poglarju) sankcionirala skupnost, večinoma po svojih predstavnikih ali so jih izvajali posamezniki s soglasjem skupnosti, kadar so bile kršene uveljavljene pravice, ki so temeljile na splošnem načelu, da ima vsaka oseba, ki je utrpela škodo, pravico do zadoščenja, in da mora biti to zadoščenje v sorazmerju z obsegom škode (*lex talionis*) (prim. Radcliffe-Brown, 1994, 235, 236, 242, 243). Gre torej za povračilna dejanja oziroma povračilne sankcije, za institucijo organiziranega in reguliranega maščevanja, kjer so maščevalna dejanja družbeno odobrena, nadzorovana in omejena.

V mnogih družbah brez pisave ima skupina, katere pripadnik je bil ubit, pravico in dolžnost do zadoščenja z maščevalnim ubojem krivca ali kakšnega pripadnika njegove skupine, ki ni dejanski morilec, na primer morilčevega brata ali kateregakoli pripadnika njegovega klana, praviloma uglednega ali fizično močnega, medtem ko povračilno ubijanje otrok ali starcev, zlasti pa žensk, ni bilo častno dejanje (Boehm, 1984, 58, 112, 117, 143). Ko dobijo tako zadoščenje, do povzročiteljev škode ne smejo več gojiti sovražnih čustev, ti pa morajo to sprejeti kot dejanje pravičnosti in se odpovedati nadaljnjim povračilnim ukrepom.

Pogosta oblika takega zadoščenja je bilo tudi plačilo odškodnine za povzročeno škodo, tudi za umore, kar so urejali z ritualnimi in religioznimi sankcijami. Kot ugotavlja Radcliffe–Brown, »ritualne sankcije izhajajo iz verovanja, da posameznik ali skupina zaradi določenih dejanj ali dogodkov postaneta nečista ali onesnažena, tako da je potrebno neko posebno dejanje, ki to onesnaženost odpravi« ali vsaj nevtralizira z družbeno predpisanimi ali uveljavljenimi postopki, kot so ceremonialno očiščenje, žrtvovanje, pokora, spoved in kesanje, ki se odražajo z gestami (samo)ponižanja. V času spora sta obe strani v stanju ritualne sovražnosti ali konflikta, ko pa pride do poravnave, se združita v mirovni slovesnosti. Pogajanja vodi posrednik, ki ne sodi v nobeno od obeh nasprotnih skupin. Kjer taka procedura deluje učinkovito, povračilne ukrepe v mnogih družbah brez pisave bolj ali manj nadomešča sistem odškodnin, tako da povzročitelji krivice izročijo kakšne vredne stvari, obenem pa praviloma opravijo še ritualno očiščenje ali pokoro za prestop, ki odpravi občutek oškodovanosti ali nejevolje pri oškodovancu ali oškodovancih (Radcliffe–Brown, 1994, 230–243).

Inštitut običajnega sistema reševanja sporov je obenem omogočal družbeni nadzor, ki ga je izvajala skupnost, zlasti z mediacijo med sprtimi stranmi in z obvezno kompozicijo, torej povračilom storjene škode, ki naj bi vodila v vzpostavitev trajnega miru med sprtimi strankami. Obred maščevanja se v vseh evropskih deželah zaključil z obredno gesto poljuba miru. Gesta je vodila v pobratenje oz./in v botrstvo med sprtimi strankami (družinami), nemalo zlasti srednjeveških dokumentov pa priča, da so se velikokrat pripadniki sprtih strani po rešitvi spora tudi medsebojno poročali: ideal večnega miru v razširjeni pobrateni skupnosti. To so vse prej načela restorativne kot pa retributivne sodne prakse. Že Bloch je zgodovinarjem pripomnil, da je prav preučevanje razreševanja sporov v evropski srednjeveški družbi temeljnega pomena za njeno razumevanje.²⁰

Menjava

Reševanje sporov je torej – kot vse družbene odnose – narekoval občečloveški koncept urejanja le–teh: načelo menjave (Mauss, 1996; Lévi–Strauss, 1969, 60–68, 480–483). Zanimivo je, da je beseda menjava v nekaterih jezikih, tudi v slovenščini, v tesnem sorodu z besedo za maščevanje, ki izvorno pomeni zamenjavo (Lévi–Strauss, 1969, 60; Snoj, 1997, 327). Zato tudi v procesu pomiritve krvnega spora, kompozicije in povračila, oziroma za zamenjavo krvi za kri, življenja za življenje, prihaja do ritualnih porok, do darovanja žensk, ki z rojstvom novega nadomestijo izgubljeno življenje (Verdier, 1980,

20 »The Middle Ages, from beginning to end, and particularly the feudal era, lived under the sign of private vengeance. The onus, of course, lay above all on the wronged individual; vengeance was imposed on him as the most sacred of duties ... The solitary individual, however, could do but little. Moreover, it was most commonly a death that had to be avenged. In this case the family group went into action and the faide (feud) came into being, to use the old Germanic word which spread little by little through the whole of Europe – 'the vengeance of the kinsmen which we call faide', as a German canonist expressed it. No moral obligation seemed more sacred than this ... The whole kindred, therefore, placed as a rule under the command of a chieftain, took up arms to punish the murder of one of its members or merely a wrong that he had suffered« (Bloch, 1961, 125–126).

Sl. 4: Angleško Sodišče (Court of Common Pleas, oziroma Common Bench iz konca 12. stoletja) pri delu. Slika iz srede 15. stoletja prikazuje plemiče in stranke, ki stojijo pred sedmimi sodniki, pod njimi so njihovi uradniki (Wikimedia Commons).

28–30). Tako je tudi prelomitev prisega poroke (zaroke) ali adulterij enačen s smrtjo in ima oškodovana stran pravico do krvnega maščevanja (Verdier, 1980, 29).

Na kratko opisane značilnosti običajnih sistemov reševanja konfliktov v primarnih skupnostih so v svojih raziskavah, zlasti na podlagi terenskega dela in drugih dokumentov ter literature, že opisali nekateri priznani antropologi.²¹ Toda te študije so nastale na podlagi preučevanja neevropskih ljudstev, zlasti afriških, avstralskih in ameriških, čeprav je npr. že antropolog Gluckman²² opozoril na podobnosti običaja z evropskim srednjim vekom, zgodovinar Bloch (1961, 123–130) pa primerjal srednjeveški običaj fajn z značilnostmi običaja maščevanja v plemenskih skupnostih, zlasti tesno povezanost sistema reševanja konfliktov in solidarnost sorodstvenih skupin.

V naši razpravi sicer sorodstvene in klanske povezave ne bodo igrale osrednje vloge, kljub temu pa želim izpostaviti njihovo osrednjo vlogo v družbah brez pisave oz. plemenskih skupnostih, saj je bila prav skupnost tista, kakor smo že omenili, ki je bila odgovorna za vzdrževanje miru in družbeni nadzor, vključno s sankcijami.

Na tem mestu kaže opozoriti predvsem na odlične študije Claude Lévi-Straussa o pomenu in značilnostih sorodstvenih družbenih povezav (Lévi-Strauss, 1969). Kljub temu da se Lévi-Strauss razen v delu o vojni in trgovini med južnimi Američani (Lévi-Strauss, 1943) ni posvečal preučevanju običajev reševanja konfliktov, pa so njegove raziskave pomembne, ker je nazorno pokazal na povezave med temeljnimi strukturami sorodstvenih odnosov in splošnim sistemom delovanja družbe izmenjave daru²³ v praktično vseh (preteklih) svetovnih družbah in iz tega sistema izvirajočo prepoved incesta ter oblikovanje prvobitne človeške institucije: poroke, za katero je očitno, da se je kot taka neodvisno pojavila na vseh koncih sveta in v vseh človeških družbah in da so »zakonske zveze temeljna osnova družbene strukture« (Lévi-Strauss, 1969, 292).²⁴ Prav za poroko velja, da je bila sestavni, če že ne bistveni del t. i. družbe izmenjave daru (*gift-exchange society*). »Ženitev je v mnogih družbah veljala za kratenje pravic ženine družine in sorodstva, in preden so privolili v ločitev od nje, so morali prejeti odškodnino ali obljubo odškodnine«, trdi Radcliffe-Brown (1994, 234). Zato se ne gre čuditi, da je bil praktično v vseh družbah brez pisave neredek pojav, da so mnoge spore, uboje in krvna maščevanja, tudi v srednjeveški Evropi, razreševali prav s sklepanjem poročnih vezi med sptimi strankami, s pobratimstvi in botrstvi, kar je bilo najboljše zagotovilo trajnega miru v skupnosti ter temelj nadaljnjih recipročnih odnosov.²⁵

21 Naj izpostavim le nekatere: Radcliffe-Brown (1994); Gluckman (1955, 1–26); Evans-Pritchard (1993); Malinowski (1959). Med sodobnejšimi z obilo referenčne literature: Weir (2007).

22 Čeprav se je Gluckman ukvarjal predvsem z afriškim maščevanjem je trdil, da njegova teorija lahko velja tudi za srednjeveško Evropo (prim. Gluckman, 1955, 21–22; 1965, 113–14; 1974, 29–31; 1963, 1515–46).

23 Na tem mestu vsekakor kaže opozoriti na znameniti Esej o daru Marcela Maussa iz leta 1929 (Mauss, 1996). Še podrobneje je o ekonomiji recipročnosti v prvobitnih skupnostih razpravljaj Sahlins (1999). O pomenu sorodstvenih recipročnih odnosov med trgovci v srednjeveških mestih prim. npr. Mihelič, 2017, 37–38.

24 Sicer kot pri vseh družbenih zakonitostih, tudi pri prepovedi incesta kot temeljni kulturni zapovedi, obstajajo izjeme, ki potrjujejo pravilo (strukuralisti bi rekli »manko« kot sestavni in konstitutivni del strukture); tako so se npr. smeli faraoni poročati le s svojimi sestrami, vendar to izhaja še iz mnogoboških religioznih predstav, saj so se bogovi lahko kot bratje in sestre le medsebojno poročali, kot npr. Zeus in Hera (boginja poroke, žensk, poroda in družine), faraoni pa so, kot vemo, veljali za bogove.

25 K temu lahko pristavimo, da je obredje pomiritve, kot ključni del maščevanja, obstajalo v vseh predmodernih

Sl. 5: Paja Jovanović, *Okraševanje neveste* (cca. 1885) (Wikimedia Commons. File: *Decorating of the Bride.jpg*).

»Poročne usluge so seveda klasična oblika menjave v smislu družbene pogodbe«, zapiše Sahlins, toda ob tem dodaja, da je napačno mnenje, če v poročni menjavi vidimo popolnoma uravnovešeno menjalno situacijo, kajti pogosto se ena ali druga stran nezasluženo in vsaj začasno okoristi. »Ta odsotnost natančnega ravnesja je družbeno bistvena. Kajti neenaka korist vzdržuje zvezo, ki jo popolno ravnesje ne bi moglo« (Sahlins, 1999, 273).²⁶

evropskih skupnostih: od Črne Gore (Boehm, 1984, 54–62, 121–142, 191–227; cf. Ergaver, 2016; Ergaver, 2017) do Islandije (Heusler, 1911, 38–124, 213–242; Miller, 1990, 179–299; Byock, 2007), od Italije (Povolo, 2015; 2017; Faggion, 2017; Rampanelli, S. (2017), Korzike (Wilson, 1988), Francije (Carroll, 2003; Carroll, 2011; Carroll, 2015; Smail, 1996; 2012; Geary, 1994; Barthelemy et al., 2006), Španije (Casals, 2017), Nizozemske (Van Caenegem, 1954, 280–307) in Škotske (Brown, 2003, 43–64) do Svetega rimskega cesarstva (Frauenstädt, 1881, 105–173; Brunner, 1992; Althoff, 2004, 136–159; Roach, 2012, 360–365; Oman, 2016, 81–91), na tak način so reševali spore tudi med pripadniki različnih slojev, med plemiči, vaščani ali med mesti (Oman, 2017; Mihelič, 2015). Na razširjenost tega običaja po vsem svetu je opozoril že Westermarck, ki je v svoji študiji postregel še z nekaj zanimivimi podatki iz Arabskega sveta (1906, 484), Mauss za Avstralijo, Afriko in Ameriki (1996, 14–18). Za prvo poglobljeno študijo družbe izmenjave daru velja delo Malinovskega o Trobriandskih otokih (1922). Althoff (2004, 90), pa npr. pravi: »In the early middle ages, alliances between people and groups were basically arranged through marriage, baptismal sponsorship or friendship.«

26 Ali, če to trditev dopolnimo še z nekoliko mlajšim razmišljanjem Armstronga: »With particular regard to vengeance, we can notice how an effective compromise made peace by building new, positive relationship-

Prav ta Sahlinsova ugotovitev nam bo v nadaljevanju pomagala razumeti, zakaj so v običaju krvnega maščevanja mnoga ljudstva, npr. tako Nueri (Evans–Pritchard, 1993) kot Črnogorci ali Albanci, kljub priseganju na recipročnost menjav v praksi mnogokrat odstopala od načela *lex talionis*, »oko za oko, zob za zob«, temveč je za častno veljalo enega ubitega pripadnika skupnosti maščevati z dvema ubitima iz nasprotne skupine. Ta praksa je zato prenekatere raziskovalce krvnega maščevanja napeljala na zagovarjanje teze, da je krvno maščevanje (vendetta, fajda) »neskončno«; toda veliko svetovnega etnografskega gradiva, srednjeveških in novoveških evropskih zgodovinskih dokumentov, ljudsko slovstvo in literatura, kažejo, da je MIR vsajen v družbeni ritual sistema reševanja konfliktov,²⁷ zato nemalo raziskovalcev družbe utemeljuje konflikte in spore (feud) kot sestavni del družbene kohezivnosti ter strukture naravnih in družbenih zakonitosti.²⁸

Naj si za argumentacijo in pojasnitev tega civilizacijskega fenomena sposodim interpretacijo Guille–Escureta na podlagi ugotovitve terenske raziskave priznanega antropologa Sahlinsa: »*Formulo novogvinejskih Engov, ki jo je navedel Sahlins, bi lahko slišali na številnih krajih na tem planetu: „Bojujemo se s tistimi, s katerimi se poročamo“*« (Guille–Escuret, 1998, 171). Ali pa objavo nekaterih dokumentov o reševanju sporov v Marseillu sredi 14. stoletja: potem ko sta stranki v sporu po izvedenem maščevanju (*vindicta*) pri notarju zapisali sklenitev miru, je temu dejanju sledil še notarski zapis o sklenitvi poroke med predstavnikoma prej sprtih družin (Smail & Gibson, 2009, 417–441). Na tem mestu sicer ne bi razpravljal o združevalni vlogi sporov v skupnosti, toda pritrdimo lahko ugotovitvam nekaterih raziskovalcev, da je imel sistem reševanja konfliktov v plemenskih skupnostih nedvomno velik pomen pri oblikovanju kohezivnosti ter združevanju širših skupnosti, nazadnje tudi nacionalnih.²⁹

Dosedanje raziskave inštituta maščevanja v Evropi so bile v glavnem usmerjene v odnos med razširjenostjo nasilja in potrebo po miru, malo poudarka pa je bilo posvečeno vlogi, ki jo je imela afirmacija rimskih kanonskih postopkov in mediacije, ki so jo sprva izvajali predstavniki same skupnosti, kasneje pa tudi izsolani pravniki. Čeprav je že študija Maxa Gluckmana iz leta 1955 postala referenčna točka za mnoge zgodovinske študije o sporih (*fajda*) in maščevanju (*vendetta*), ki je poudarila pomembno vlogo, ki jo je sistem

s, transforming the structures which generated conflict and placed disputants into a new arrangement of relations in which the desire to take revenge became irrelevant« (Armstrong, 2010, 72–82).

- 27 Trditev, da so bile fajde oblika družbenega nadzora, ki ureja nasilje, v katerih se je bilo mogoče vsaj teoretično poravnati, predstavlja sestavni del teorije sporov, ki jo je uveljavil Max Gluckman v svojem vplivnem članku 'The Peace in the Feud'. Glede na Gluckmanov pogled prim. za evropske spore Davies (1969, 341); Wallace-Hadrill (1959, 125–126); Wormald (1980, 55–57); Campbell et al. (1982, 98–99). Za kritiko te teorije gl. Black-Michaud (1975, 3–17), toda to klasično stališče o fajdi kot neskončnem procesu je bilo v zadnjih letih povsem zavrženo (prim. Verdier, 1980, 11–42). Glede odgovora Black-Michaudu gl. Boehm (1984, 191–227). Prim. White (1986, 258–259). Za kritiko Boehmovega funkcionalističnega pristopa gl. Otterbein (1994, 133–146); Carroll (2003, 80).
- 28 Pozitivno naravo konfliktov je izpostavil že Georg Simmel (1908). Gl. tudi Roberts (2013, 47–50; 192–206), Comaroff & Roberts (1981, 11–17), Nader & Todd (1978, 1–40), Llewellyn & Hoebel (1941, 20–40). Za kritiko o procesnem sporu gl. Cain & Kulcsar, (1982, 375–402), Geary (1994, 136–145), White (1986, 202–205).
- 29 Zmorina trditev, da je spopadanje prispevalo k izgradnji države, ustreza temu modelu, pojasnjuje Carroll v svojem pregledu knjige Zmore (Carroll, 2012).

maščevanj odigral znotraj močno konfliktnih družb, tako v vlogi pravega regulacijskega sistema družbenega nadzora kot v preprečevanju grozljivih in neizbežnih retaliacij, je bilo doslej posvečene premalo pozornosti spremembam, ki so se odvile znotraj sodnih procesov in praks po odločilnih posredovanjih državne oblasti. Te transformacije, ki so nastale tudi na podlagi družbene pogodbe, so bile pomembne in odločilne predvsem po uveljavitvi strogih inkvizitornih procesov od 16. stoletja dalje, s čimer so bile privilegiranim družbenim slojem odvzete pravice samovoljnega reševanja konfliktov in tradicionalnega urejanja sodnih procesov. Nedvomno lahko v ta sklop družbenih sprememb uvrstimo tudi ljubljanski Malefični red iz leta 1514 (Kambič & Budna Kodrič, 2005), ki odlično ponazarjajo postopne spremembe, ki so vodile do državno urejenega sodstva.

Mnogi preučevalci maščevanja še vztrajajo na konceptu, da je bila *vindicta* v srednjem veku le retributivna sodna praksa, ki so se je morali posluževati tudi vladarji, da so vzdrževali red in mir, saj so sicer veljali za slabiče, torej bi lahko celo govorili o *vindicti* kot socialni obligaciji (Throop, 2011, 16–26). Pravzaprav si je težko predstavljati, kako zelo je bil pojem *vindictae* (maščevanja) ukoreninjen v tedanji družbeni imaginaciji: povodi za vojne, kot so bile npr. križarske, so ideološko in družbeno mobilizacijsko temeljile prav na *vindicti*. Z njo naj bi bil povsem obseden tudi sveto-rimski cesar Oton III.; toda že tedanji kronisti so mu med razlogi za njegovo zgodno smrt leta 1002 v dramatičnih razmerah s pohodom proti Rimu očitali dejstvo, da ni upošteval božjega izreka: »*Maščevanje je moje, jaz bom povrnil*« (Althoff, 2003b, 129).

Maščevanja so na področju oblastne sfere omejevali z božjim premirjem (*treuga Dei*) oziroma božjim mirom (*pax Dei*). To so bili cerkveni predpisi, ki spadajo v čas vrhunca partikularne države in skušajo maščevanje tudi v posvetni oblastni sferi od 11. stoletja dalje urediti z deželnimi miri (*Landesfrieden*). Te usmeritve so se prenesle v vse sfere družbenega življenja, pomembne transformacije pa je zaznati tudi v obredju maščevanja. Vsekakor pa je »*vindicat ius*«, kot je pojav v začetku 13. stoletja označil Robert iz Auxerrja (Throop, 2011, 19), po mnenju nekaterih najboljši francoski srednjeveški zgodovinar, zajemal vse sloje prebivalstva.

V inštitutu maščevanja, kot se je oblikoval s t. i. mirovnim gibanjem, z začetki okrog leta 1000 v Franciji, kjer so se tudi pod vplivom tega gibanja oblikovale zasnove viteške oziroma dvorske ljubezni (prim. Duby, 1985; de Rougemont, 1999), je zaznati mnoge elemente restorativnega prava, kar nenazadnje kaže obred maščevanja, kot se nam je ohranil v dobo zapisanega in učenega prava od 12. oz. 13. stoletja dalje. Pravzaprav je težko reči, kdaj se je obredje oblikovalo, primerjave z rimskim pravom pa tudi starejšimi običaji so vsekakor na mestu.

Kolikor naj bi z učenim pravom³⁰ mirno reševanje sporov (Bellomo, 2011, 71) po pravni poti nadomestilo nasilno reševanje sporov – ko naj bi osrednjo vlogo garanta

30 Naj samo spomnimo na prve glosatorje z Inerijem na čelu, ponovno odkritje Justinijanovega (cesar 527–565) kodeksa, najpomembnejšega pričevalca rimskega prava, oblikovanje srednjeveških avtonomnih mest in mestnega prava, razširjenost pismenstva in notarskega poklica, je pa to tudi čas spremenjene vloge samostanov in menihov, demografska in gospodarska rast zaradi ugodnih okoljskih razmer, viteška ljubezen (De Rougemont, 1999) in kolonialni pohodi s križarskimi vojnami, izum vic za oderuhe (prim. Le Goff, 2012).

sklenjenih dogovorov prevzela (notarska) listina, torej pisava kot tehnologija in njeni materialni nosilci –, kaže običajno obredje znatne prvine demokratičnosti, saj je bila pred posameznike in skupnost postavljena prosta izbira, ali spor reševati po mirni poti z mediacijo skupnosti ali vztrajati pri nasilnem reševanju. Koncept sistema reševanja sporov, ki se v skupnostih reproducira in ohranja s pomočjo obrednih (simbolnih) aktivnosti, vzpostavlja norme in vrednote, ki so jih vsaj v zgodnjih obdobjih učenega prava kot samoumevne prvine vključevali v zapisane pravne obrazce. Tako se je očitno kot obvezni sestavni del pomiritvenega procesa in kot zagotovilo trajnega miru ohranila obredna gesta poljuba miru (*osculum pacis*) med sprtima strankama, kar so v veliko primerih tudi zapisali v (notarski) listini oz. t. i. *chartae pacis* (prim. Rampanelli, 2017, 304).³¹

Nekatere poglobljene in analitične raziskave, kot so npr. študije William Ian Millerja (1988; 1990; 1995; 1998), Christopher Boehma (1984), Claudia Povola (1997; 2015; 2017) idr., opisujejo fajdo kot pravni sistem, ki je namenjen reševanju konfliktov med sovražnimi skupinami z namenom upravljanja in nadzora političnih in gospodarskih virov. Ta sistem je pogosto predvideval uporabo umorov in drugih povračil, hkrati pa je izražal tudi bistveno potrebo po ponovni vzpostavitvi miru med sprtimi strankami, bodisi z denarno odškodnino, z oddajo ženske v možitev ali z drugimi oblikami pomiritvev in povračil, v skladu z običaji in tradicijo vključenih posameznikov in skupnosti ter v skladu s zapleteno govorico časti.

ZAKONODAJA IN SODNI POSTOPKI

Pri preučevanju običaja maščevanja se je potrebno nasloniti tudi na zakonodajne vire, od rimskega in kanonskega prava do raznih predpisov zgodnjih germanskih državnih skupnosti, začenši z zbirko langobardskega prava, ki jo je dal zapisati kralj Rothar (643).³² Za našo razpravo pa je nedvomno zanimiva visoko in poznosrednjeveška zakonodaja, od spisov učenih pravnikov, mestnih statutov do raznih zakonskih aktov vladarjev, zlasti tako imenovanih cesarskih, kraljevih in deželnih mirov. Eden takih, ki je že zgodaj poskušal normirati in regulirati običaj maščevanja, oziroma v nemškem prostoru tako imenovanih fajd (*Fehde*), je bil cesarski mir cesarja Friderika II. iz leta 1235. Toda tudi v tem primeru je šlo večinoma za zapisan običaj, ki so ga uokvirili v učeno pravo, usmerjen pa je bil prvenstveno proti fajdam velikašev, to je fevdalcev, vitezov in nemalokrat tudi cerkvenih poglavarjev.

Po spopadih nemškega kralja Rudolfa I. Habsburškega s češkim kraljem Otokarjem II. Přemyslom, in ko se je ta z dunajskim mirom leta 1276 v korist Rudolfu odrekel v

31 Nekaj primerov dokumentov o poljubi miru (*osculo pacis*) na koncu pomiritvenih postopkov je mdr. za Francijo v 14. stoletju objavljenih v Smail & Gibson (2009), nazorno pa o tem priča Rolandino (1546, 158–159), bolonjski univerzitetni profesor, notar in sodnik iz 13. stoletja; prim. še Marinelli (2017) za cerkveno umetnost 15. in 16. stoletja.

32 V virih je fajda prvič zapisana v latinskem jeziku, v *Edictum Rothari*, zbirki langobardskega plemenskega prava iz 7. stoletja, kjer piše, da je fajda sovražnost: *faida hoc est inimicitia*. Večino relevantne zakonodaje za običaj maščevanja, od antičnega do srednjeveškega obdobja, vključno s svetim pismom, podaja izjemno pomembna zbirka v angleščino prevedenih zakonskih aktov in drugih dokumentov, ki sta jo uredila Smail & Gibson, 2009.

Sl. 6: Irnerij (1060–1130), velja za prvega glosatorja. (*Irnerio che glossa le antiche leggi*, bozzetto di Luigi Serra, 1886, Collezione Stefano Pezzoli, Bologna) (Wikimedia Commons).

medvladju (*Interregnum*, 1252–1273) pridobljenim pokrajinam, mdr. Štajerski, Koroški, Kranjski in Slovenski marki, je bil istega leta za večino današnjih slovenskih krajev objavljen poseben Deželni mir. Deželni mir je v primeru uboja določal enoletni rok za sklenitev poravnave. Če v tem času poravnava ne bi uspela, je moralo o zadevi odločiti sodišče. Tudi naslednji pomembni normi za to ozemlje, privilegija vojvode Albrehta II. za Kranjsko in Koroško iz leta 1338, sta poznala za uboj intervencijo sodišča, toda to je v glavnem razsojalo po običaju. Ujetemu storilcu je bilo možno namesto telesne kazni odmeriti odškodnino, ki ni smela prizadeti premoženja žene in otrok. Pobeglega storilca pa je bilo treba obsoditi na visoko denarno kazen. Proti njemu je bilo dopustno krvno maščevanje. Privilegija namreč pravita: “čuva naj se svojih sovražnikov in *pokrika*”. Iz tega vidimo, da je oblast sicer že prevzela pristojnosti v primeru uboja, da pa je v določenih primerih dopuščala tudi maščevanje, pri čemer so storilci očitno morali upoštevati splošna načela obreda krvnega maščevanja. Podobno ureditev sta poznala tudi privilegija iz leta 1365, ki določata, naj sodnik ubijalca prime in obsodi takrat, “*kadar pridejo sorodniki ubitega s pokrikom pred navzočega sodnika*”, če pa se s storilcem spravijo, naj zemljiški gospod ubitega kmeta dobi plačilo v stalno določenem znesku, medtem ko je višina krvnine, ki jo dobijo sorodniki, odvisna od dogovora. Vsi omenjeni privilegiji iz 14. stoletja dajejo sorodstvu velik pomen (Kambič, 2005, 199–200).

Iz tega časa izvira tudi znameniti cesarski mir, imenovan zlata bula cesarja Karla IV. Luksemburškega (vl. 1355–1378) iz leta 1356. Zlata bula prinaša natančna določila glede napovedi sovražnosti. Kdor bi ta procesna določila kršil, je bil obsojen za neupravičeno fajdo, kar je pomenilo upor in izdajstvo, to je obsodbo na izgon ali smrt, praviloma pa na visoko odškodnino, odvisno od povzročene škode. Tudi naslednji miri fajn niso prepovedovali, temveč so jih regulirali kot dotlej: predhodni poskus rešitve spora na sodišču, napoved vsaj tri dni in tri noči pred začetkom sovražnosti oziroma napadov ali škodovanja (Prim. Brunner, 1992, 50; Vogel, 1998, 46 in 52–54; Firnhaber–Baker, 2006, 25).

Do temeljne spremembe je prišlo z mirom cesarja Friderika III. leta 1467, ki je fajde povsem prepovedal. Naslednji Friderikov cesarski mir iz leta 1486 je prepoved v prvem členu zgolj obnovil. Nihče, ne glede na stan, ni smel z nikomer voditi fajde, spopada (vojne), ga ropati, zapirati, napadati in oblegati ali si nasilno ali protipravno prisvajati njegovih gradov, mest, trgov, utrd, vasi itd., niti jim škodovati s požigom ali kako drugače. Prav tako ljudem, ki bi naštetu počeli, nihče ni smel na noben način pomagati. Kdor bi prepoved kršil, so ga čakale primerne kazni in cesarsko izobčenje.

Večni cesarski mir leta 1495

Prelom, ki ga je prinesel večni cesarski mir cesarja Maksimilijana I. (vl. 1493–1519) iz leta 1495 je bil opazen šele s časom, in to ne toliko z normative plat, saj se je delegitimacija maščevanja začela že v poznem srednjem veku, temveč zato, ker je z njim vzpostavil centralni najvišji sodni organ v državi in mir zapovedal v celotnem cesarstvu. Mir je Maksimilijan utemeljil s potrebo po zaščiti cesarstva in krščanstva pred sovražniki Osmani. Pri sestavljanju nove zakonodaje si je pomagal predvsem z najetimi pravniki iz italijanskih univerz, ki so bili dobro podkovani v rimskem pravu.

Sl. 7: Cesar Friderik III. (1415–1493). Hans Burgkmair; 1468 (Wikimedia Commons).

Za razliko od večine predhodnih cesarskih mirov, večni sovražnosti, torej fajdam, ni posvetil le nekaj členov, temveč je v celoti uperjen zoper vodenje le–te. Vendar je Maksimilijan z večnim cesarskim mirom predvsem prepovedal vodenje sovražnosti, medtem ko je pomiritev po običaju, dokler je bila sklenjena pred sodiščem, ostala nedotaknjena. Pri tem se je cesar z mirom (zakonom) dokončno postavil za vrhovnega razsodnika v cesarstvu, za zadnjo apelacijsko instanco, v prvi vrsti z državnim komornim sodiščem (*Reichskammergericht*), na katerega je prenesel reševanje sporov med plemstvom, ki pa ni bilo pristojno za celotno cesarstvo, temveč je njegovo vlogo dopolnjeval cesarski dvorni svèt (*Reichshofrat*), kot najvišje apelacijsko sodišče za vse prebivalstvo.

Tudi delegitimizacija krvnega maščevanja ni bila nič hitrejša. Ne le, da so sodišča dopuščala pomiritev krvi po običaju, v želji vzdrževanja javnega miru so jo še spodbujale, ne glede na prizadevanja kazenske zakonodaje h koncu tovrstne »samovolje«. Obtožba v *Constitutio Criminalis Bambergensis* (1507), da so sodišča pri tem imela v očeh zgolj denar, sicer ni povsem neutemeljena, vendar so se sodniki zavedali, da pomiritev spora, kaj šele krvi, nikoli ni bila preprosta, zato so sklenitev premirja in trajnega miru ne le podpirali, temveč sprte strani v pomiritev silili. Enako je bilo na patrimonialnih sodiščih, ki so z upoštevanjem običaja tudi uspešno uveljavljala družbeni nadzor.

Vsekakor pa *Bambergensis* v primerjavi z običajem in srednjeveško regulacijo sporov prinaša novost, saj krvno maščevanje dopušča šele po preklicu. Poznosrednjeveška občepravna besedila te omejitve ne poznajo. Če se je pobegli storilec z oblastni poravnal, ni bil razglašen za brezpokoježa. Ostal je v pravnem redu, kar je pomenilo, da so za storilca veljale vse imunitete (zatočišče) in mu je lahko bila nudena pomoč. Posledično se je lahko družina žrtve na »subsidiarno« sodno pot podala prav v upanju na preklic, ki je te »prednosti« ukinil (Frauenstädt, 1881, 11).

Maksimilijanov vnuk, cesar Karel V. (vl. 1519–1556), je na *Bambergensis* naslonil prvi cesarski (državni) kazenski zakonik, Krvnosodni red cesarja Karla V. (*Peinliche Halsgerichtsordnung Kaiser Karls V.; Constitutio Criminalis Carolina*). Enako kot bamberški, je imel nalogo omejiti sodniško samovoljo, predvsem z natančno normiranim inkvizitornim postopkom.

Veliko značilnosti Karoline je zaznati tudi v ljubljanskih malefičnih svoboščinah (1514); pomembna razlika pa opazimo predvsem v dejstvu, da svoboščine ohranjajo še določene stare značilnosti, ki so v Karolini že odpravljene oziroma modernizirane. Kot primer lahko navedem vlogo sodnika, ki po svoboščinah še nima pravice »soditi«, to je odločati v zadevi, razen v primeru enakosti glasov, po Karolini pa sodnik že sodeluje tudi pri sprejemanju sodbe. Medtem ko je odločitev o torturi po Malefičnih svoboščinah prepuščena prosti presoji sodišča, Karolina podrobno predpisuje pogoje (t. i. indice), ki morajo biti podani za njeno uvedbo v konkretnem primeru (Kambič, 2017, 648).

Navedeni krvnosodni redi, bamberški knezoškofijski, malefični ljubljanski in Karlov cesarski, so igrali pomembno vlogo pri uveljavitvi inkvizitornega postopka v Svetem rimskem cesarstvu (Frauenstädt, 1881, 171–172). Še posebej z vplivom, ki so ga imeli na kazensko pravo oziroma zakonodajo posameznih dežel.

Tako je že Frauenstädt konec 19. stoletja opozoril, da nosilka sprememb odnosa do maščevanja ni bila reformacija, temveč prevlada rimskega prava in inkvizitornega

Sl. 8: Cesar Maksimilijan I. Habsburški in njegova družina; od leve Maksimilijan, vnuka Ferdinand in Karel, sin Filip, žena Marija in vnuk Ludvik (Bernard Strigel, po 1515: Wikimedia Commons).

postopka. Pomiritev krvi oziroma uboja je bila z njuno vpeljavo predana iz rok sorodstva v roke sodnih oblasti. Dotlej so se slednje vmešale na zahtevo (npr. pokrik) ali zaradi neaktivnosti žrtvinega sorodstva, torej po akuzatornem postopku, načelu, da kjer ni

tožnika, ni sodnika (Vilfan, 1961, 271). Obenem je novoveško kazensko zakonodajo vse bolj izdajal zgolj deželni knez oziroma njegove oblasti, ne pa več tudi stanovi, mesta ali gospoščine v sodelovanju s podložniki (pravna napotila). Država je postala edina, ki se »maščuje« in edina, ki lahko oprosti kršitve družbenega reda, tj. kazenske zakonodaje, naj je šlo za uboj ali kaj drugega. Kljub temu pomilostitve, pridržane vladarju, niso bile redke (Carroll, 2007, 16), izpričane so tudi za grožnje podložnikov s fajdo. Vendar pa je bilo uvajanje inkvizitornega postopka v sodni praksi v Svetem rimskem cesarstvu počasno (Frauenstädt, 1881, 168–173).

Zmora na podlagi raziskav frankovskega plemstva meni, da je h koncu fajde med njimi res odločilno pripomogla država, vendar posredno, s pritiskom na plemiške privilegije, obrambo katerih je plemstvo udejanjilo v institucionalizirani medplemiški solidarnosti (Frauenstädt, 1881, 145–146). Wielandove (2014) raziskave bavarskega plemstva nasprotno kažejo, da običaj zaradi tega ni izginil (Carroll, 2012), temveč ga je plemstvo prilagodilo novim političnim in družbenim razmeram. Razlogov, da je iz besednjaka plemstva pojem *Fehde* v zgodnjem novem veku večidel izginil, je najverjetneje več: delegitimacija običaja je bila dolgotrajen in kompleksen proces, ki so ga spodbudile krvave izkušnje ter posledice kmečkih in verskih vojn, ki so marsikje povsem porušile predmoderni družbeni red in mir ter omajali tradicionalne načine družbenega nadzora. Uvedba strogega inkvizitornega postopka ter večja dostopnost in uporaba sodišč je vodila v kriminalizacijo fajde v kazenskem pravu, njeno omejevanje znotraj viteških zvez ter v pregon najhujšega nasilja za reševanje sporov. Zdi se, da je vse naštetu vplivalo na to, da je beseda *Fehde* v 16. stoletju dobila slabšalni zven. Postala je nekaj, kar pritiče le »iracionalnim« nižjim slojem (prim. Carroll, 2006, 12; Peters, 2000, 71; Vilfan, 1996, 460; White, 1986, 202). Kulminacija tega se kaže v *Constitutio Criminalis Theresiana* iz leta 1769. Legitimna uporaba nasilja v sovražnosti se je obdržala le še kot »silobran«, obramba gospoščinskih pravic. V tem je sledila dikciji kazenske zakonodaje, ki druge »samopomoči« kot silobrana ni več dopuščala.

Vse to je prineslo državno monopolizacijo ne le nasilja, temveč prava nasploh, s tem pa tudi družbenega nadzora. Tako je bila novoveška delegitimacija običaja maščevanja dejansko njegova državna monopolizacija (začenši v osebi vladarja): od posredovanja in arbitraže sporov, do povračila za krivice.³³

Beneški Svet deseterice

Podobno se je dogajalo v Beneški republiki. Svet deseterice (*Consiglio dei Dieci*), je bil kot začasni organ ustanovljen že leta 1310, vendar je šele v drugi polovici 15. stoletja začel pridobivati na svoji pravosodni moči, ko je z vrsto zakonskih uredb začel vzpostavljati pravosodni nadzor nad celotnim ozemljem Beneške republike. Medtem ko je v Cesarstvu opozicijo centralni moči Vladarja predstavljalo plemstvo, ki se je borilo za ohranitev privilegijev, na prvem mestu pravici do fajde, so beneškim oblastem pri njiho-

33 Podrobnejšo razčlenitev procesa vzpostavljanja državnega pravosodnega monopola v Svetem rimskem cesarstvu podaja Žiga Oman v svoji doktorski disertaciji (Oman, 2018).

Sl. 9: Beneški Svet deseterice, t. i. Strašnih deset (<http://resetvenezia.it/2014/03/25/10-principi-per-una-buona-politica/>).

vem prizadevanju po centralizaciji sodne oblasti v Republiki temeljno oviro predstavljala zlasti razvita mesta t. i. *Terraferme*, ozemlja, ki ga je Serenissima v pridobila leta 1420 po zlomu posvetne moči oglejskih patriarhov. Mesta kot Vicenza, Brescia, Treviso, Verona, Udine idr. so s svojimi statuti vztrajno branila avtonomijo in običaje, med temi predvsem sistem reševanja sporov (prim. Muir, 1998). Beneška republika običaja zakonodajno ni prepovedovala, temveč je svojo taktiko centralizacije pravosodja v državi postopoma uresničevala s prevzemanjem obrednih obrazcev maščevanja. Na prvem mestu je bil to izgon, nato pa tudi sklepanje premirja in miru, ki sta morala biti sklenjena vpricho beneških centralnih pravosodnih organov, zlasti Sveta deseterice, Štirideseterice za kriminal (*Quarantia criminal*) in Komunskih advokatov (*Avvogadori del Comun*)³⁴ ali njihovih pooblaščenecv, t.j. predvsem prek podestatov posameznih lokalnih skupnosti, ki so jih imenovali v beneškem Velikem svetu izmed svojih članov.

Skrivnost večstoletnega vladanja Beneške republike v severni Italiji ter ob vzhodnem Jadranskem morju do Grčije je bila verjetno tudi v tem, da je še razmeroma dolgo časa nekaterim svojim območjem dovoljevala upravljanje po njihovih običajih, njeni predstavniki pa so v sporih v glavnem igrali vlogo posrednikov in arbitrov, ko se stranki medsebojno nista zmoгли dogovoriti. Na nekaterih območjih, npr. v Črni gori, so beneške oblasti še do konca 18. stoletja ne le dovoljevale, temveč tudi same sodile skladno s tamkajšnjim običajem, ki je temeljil na običaju osvete, tj. maščevanja. Toda temu ni bilo tako v neposrednem beneškem zaledju, v Terrafermi ter v istrskih mestih, čeprav so na is-

34 Pregledano arhivsko gradivo navedenih beneških pravosodnih organov, ki ga hranijo v ASVe, je bilo tudi temeljno za to študijo.

trskem podeželju med slovanskim prebivalstvom še vse do konca 18. stoletja dovoljevali reševanje sporov po načelu običaja, to je s kompozicijo.³⁵

Od konca 15. stoletja dalje so namreč beneške oblasti začele izdajati zakone in ukrepe za celotno območje Beneške republike. Prvi tovrstni zakoni so se nanašali na izgon (*bando*) in nošnjo (strelnega) orožja (Povolo, 1997, 118). Zakaj izgon? Izgon je namreč eden od pglavitnih obrednih obrazcev v običajnem sistemu reševanja sporov. Prvenstveno je služil temu, da so storilca oz. storilce za določen čas odstranili iz skupnosti, da sta se stranki v sporu (sorodstvo, klan) s posredovanjem mediatorjev in arbitrov dogovorili o reševanju spora, premirju in miru s kompozicijo. Nato so se lahko izgnani vrnili v svojo skupnost (*restorative justice*). V kolikor do pomiritve ni prišlo je izgnani ostal v izgnanstvu na milost in nemilost (*homo sacer*) kogarkoli, ki ga je lahko nekaznovano ubil in za to celo prejel nagrado (*retributive justice*). Drugi izgnanci pa so se z ubojem izgnanca lahko tudi odkupili in se tako osvobodili izгона. To je bil očitno starodavni običaj, izrek kazni pa je bil v pristojnosti lokalnih skupnosti (prim. Miller, 1990; Povolo, 2017).

Poznavajoč strukturo običajnega sistema reševanja sporov in njegov vpliv zlasti med privilegiranimi sloji, ki so ga izkoriščali v medsebojnih obračunavanjih za povečevanje vpliva, ugleda in politične ter ekonomske moči v podrejenih mestih Beneške republike, so odgovorni v centralnih organih očitno kmalu spoznali, da je prav obredni obrazec izгона storilca oziroma osumljenca tisto področje, ki ga je veljalo med prvimi urediti v okviru osrednjih beneških državnih organov. Toda Beneška republika tega pojava sprva ni urejala npr. s prepovedjo izгона ali z izrecno pristojnostjo izrekanja kazni, temveč, zanimivo, najprej s prepovedovanjem ubijanja izgnancev na celotnem območju Republike. Pa tudi ta ukrep dolgo ni bil stalen, temveč so za leto, dve ali tri najprej prepovedali ubijanje izgnancev, ki so se v tem času lahko zglasili pri pristojnih sodnih organih, da so jim sodili, nato so ta moratorij preklicali, da bi ga zopet čez nekaj let uvedli. Ta pristop, s katerim so postopoma vzpostavili državno zakonodajo nad celotnim območjem Republike, je trajal skoraj stoletje, od prvega zakona Sveta deseterice iz leta 1489, ki so ga morali že naslednje leto pod pritiskom nekaterih pomembnih mest beneške *Terraferme* preklicati, da bi ga nato za določen čas ponovili leta 1504, nato leta 1524, 1531, 1541, ter z intenzivnimi ukrepi od 1549 do leta 1580, ko so odredili, da sme biti izgon izrečen le v imenu beneških centralnih organov, in to izgon iz vseh krajev in celo ladij Beneške republike, za težje prekrške praviloma doživljenjsko, medtem ko je prej veljalo, da so bili izgnani iz kraja zločina in okoliških krajev (praviloma v obsegu 15 beneških milj = cca. 28 km), dolžino kazni pa je izrekla lokalna skupnost.

Nič novega ni bilo v primerjavi z evropskim srednjeveškim običajem, da so izgnanca, v kolikor so ga našli na območju izгона, lahko nekaznovano ubili in za to prejeli finančno nagrado oziroma se je s tem drugi izgnanec lahko osvobodil izгона (Miller, 1990; Povolo, 2017). Toda prav v namen lova na izgnance so beneške oblasti že v drugi polovici 16. stoletja organizirale prave paravojaške ekspedicije (npr. z rekrutiranjem Dalmatincev), ki so organizirano »čistile« teritorij pred izgnanci (*banditi*) (Povolo, 1997, 118–126; Povolo, 2015, 224–227). Poleg tega pa so v sodbah o izgonu (*sentenza di bando*) odredjali,

35 ASVe, Provveditori Camera dei Confini, b. 239, 1784, P. 18.

da se posamezni izgnanec lahko osvobodi izгона tako, da ubije drugega izgnanca. V ta namen se je pri beneških oblasteh razvilo svojstveno podjetništvo s t. i. *Voci liberar banditi* (ASVe, Capi del Consiglio di Dieci), ki so omogočali ne le da se je izgnanec z ubojem drugega izgnanca osvobodil, temveč je lahko z nadaljnjimi uboji izgnancev ali zaslužil objavljene nagrade ali (lahko tudi za višji znesek) osvobodil drugega izgnanca ali zapornika na podlagi potrdila (*Voce*) Sveta deseterice, ki je umor izgnanca tudi preiskal: dokaz z odsekano glavo izgnanca je bil vselej najbolj pogost in najbolj prepričljiv. Na podlagi te kaznovalne politike so se oblikovale prav posebne tolpe pogostoma bivših izgnancev, ki so za nagrade »čistile teren« izgnancev (Povolo, 2017; Rossetto, 2017; Vidali, 2017; Romio, 2017).

Politika na področju kazni izгона pa ni bila edina, s katero je osrednjim organom uspelo vzpostaviti vrhovni sodni in vojaški nadzor nad celotnim območjem Beneške republike; podobno se je dogajalo tudi v drugih evropskih deželah (Schwerhoff, 2002; Rousseaux, 1997, 106).³⁶ Pomembne spremembe so se odvijale zlasti na področju vodenja sodnih procesov. Medtem ko je za srednji vek značilno ali samovoljno reševanje sporov med sprtimi stranmi skladno z običajem in obredom brez sodišča, kar je veljalo za precej bolj častno, ali pa s pomočjo sodišč in po načelih t. i. akuzatornega prava, kar pomeni, da se sodni proces ni sprožil, če prizadeta stran ni vložila tožbe, se je že v poznem srednjem veku, še zlasti pa v 16. stoletju izoblikovala t. i. inkvizitorna procedura, ko je lahko sodnik sam sprožil kazenski sodni proces (*ex-officio*).

Ta pojav, ki se je začel že v 12. stoletju s sprejetjem postopka rimskega kanonskega prava, je omogočal nastanek potrebne birokracije, ki so jo sestavljali sodniki, odvetniki, notarji in sodni uradniki, tako da so laike postopoma izključili iz odločanj v sodnih procesih. Novi postopek je bil zapleten, sestavljen iz različnih faz, ki so potekale ustno in pisno (*ordo iudiciarius*) (Brundage, 2008, 151–163). Vloga sodnika (*officium iudicis*) se je tako postopoma ločila od oblastne funkcije (Bellomo, 2011, 55–78). Tako se je zelo kmalu vzpostavil nov preiskovalni postopek (*processum per inquisitionem*), v katerem je imel glavno pobudo sodnik.³⁷

To so bile praviloma zelo neprizanesljive metode zasliševanj, ki so uvedle izrecno zamisel o kaznovalnem pravu in so strogo omejevale možnosti tožene stranke do obrambe. Inkvizitorni proces namreč ni predvideval formalne prisotnosti odvetnika toženega, sodišče ni bilo dolžno predstaviti procesnih aktov v fazi obrambe, tako da obtoženi sploh ni mogel vedeti, česa je obtožen, prav tako ni vedel, kdo ga obtožuje in niti kdo so priče ter kaj so povedale. Šlo je za zelo stroga pravila, obtoženi je bil v milosti in nemilosti sodnika, ki je imel široke diskrecijske pravice, saj obtoženi tudi ni imel nobene možnosti pritožbe. Inkvizitorni proces je torej težil k temu, da je izključil vse do tedaj veljavne pravosodne značilnosti vodenja procesov, zlasti vpliv običaja in lokalnih sodišč, ki so stremeli k recipročni poravnavi in vzpostavitvi miru v skupnosti. V tem je bila tudi njegova glavna poanta: čeprav so sodne procese še vedno vodili lokalni podestati oziroma

36 Gl. še mnenje Cerutti, 2003, 11–22; Bossy, 2004; glede običajne prakse, da so prestopniki tudi za najhujše prekrške našli zatočišče v cerkvah, gl. Shoemaker, 2011, 167–173.

37 Te teme so bile obsežno predstavljene v delu Damaška (1986); prim. Povolo (2015).

njihovi kancelarji, kot je to veljalo za oblikovanje t. i. redne (*ordinaria*) sodne procedure skladno z mestnimi statuti v okviru še starih malefičnih uradov, je za oblikovanje t. i. izrednih (*straordinario*) oziroma inkvizitornih sodnih postopkov smel sodniku izdati pooblastilo (*delega*) le Svet deseterice, tj. beneški osrednji sodni organ, ki so mu morali tudi o vsem poročati.

Sprejetje zelo strogih invizitornih postopkov, katerih primarni cilj je bil, da se odločno poseže v logiko običajnega sistema reševanja sporov, je bil instrument, s katerim so evropske države uvedle drugačen koncept javnega reda in nove oblike družbenega nadzora. Vendar bi bilo zavajajoče te procese pripisati zgolj pobudam centralnih državnih organov, temveč so bili spodbujeni na politični in socialni ravni tedanje evropske družbe, ki je zahtevala nove oblike nadzora in reda za zagotovitev socialnega miru in gospodarske dejavnosti.

V 16. stoletju se je torej vzpostavil sistem kazenskega pravosodja, ki je bil neposredno nadzorovan iz centra in katerega cilj je bilo predvsem kaznovanje zločinov, ki so bili družbeno nevarni. To je bilo toliko bolj pomembno v primerjavi z bolj tradicionalnimi oblikami prava, saj so bili tako zakoni kot kazni veljavni v vseh delih države in so s tem presegli starodavne lokalne sodne ureditve. V obdobju med koncem 16. in prvim desetletjem 17. stoletja so se na ta način uveljavili postopki inkvizitornega procesa v skoraj vseh evropskih deželah, od Italije, Francije, Anglije do Svetega rimskega cesarstva.

Toda te spremembe so potekale razmeroma počasi. V nasprotju z ukrepi sprejetimi v drugih evropskih državah (npr. *Karolina* Karla V. za cesarstvo ali *Ordonances* francoskih vladarjev), so v Italiji v 16. stoletju v ospredju t. i. *Practicae* uveljavljenih pravnikov tega obdobja, ki so dajale ton pravosodnim ukrepom ter predstavljale najpomembnejše vidike kazenske politike odločno usmerjene v prakso (Birocchi, 2002, 253–269).³⁸

Čeprav niti z zakonom z dne 29. septembra 1575 Svet deseterice še ni določil natančne procedure inkvizitornega procesa oziroma za to verjetno niti ni imel določenega interesa, se je tako v akuzatornem kot inkvizitornem sodnem procesu v Beneški republiki začela kazati široka diskrecijska pravica sodnika v vseh 3 fazah sodnega procesa, ki je sicer po svoji notranji strukturi še vedno kazal značilnosti tradicionalnega sodnega obreda (Povolo, 2015, 217–219).

V prvi fazi sodnega procesa se je izvedel t. i. informativni proces (*processo informativo*). Potem ko je podestat (kot glavni sodnik) določenega kraja o zadevi poročal Svetu deseterice, se je ta odločil, ali bo proces potekal po načelih akuzatornega prava, ko je npr. priče zaslišala užaljena stran in je obtoženca v njegovi odsotnosti lahko zastopal njegov zagovornik ali pa njegov oče (*diffesa per procuratorem* ali *per patrem*), ali pa so proces označili kot *ex-officio* oziroma določili, naj se izvaja kot *rito inquisitorio*, kar je pomenilo inkvizitorno proceduro, v kateri je vso iniciativo pri zaslišanjih prevzel sodnik, vključno z zaslišanjem obtoženca in z možnostjo uporabe torture (t. i. *costituto de plano*). V primeru oblikovanja inkvizitornega procesa je temu sledila druga faza t. i. ofenzivnega procesa (*processo offensivo*), torej tožba osrednjih organov. Ves ta čas je bil obtoženi praviloma

38 Italo Birocchi se je posvetil predvsem znamenitim osebnostim, kot so bili Egidio Bossi, Giulio Claro, Tiberio Deciani in Prospero Farinacci. Prim. Sbriccoli (2002). O drugih pomembnih traktatistih tega obdobja prim. Carroll (2016), Povolo (1997), Bellabarba (2017), Glavina (2013).

Sl. 10: Benetke, Novi zapori (*Prigioni nuove*) oz. Most vzdihljajev (*Ponte dei sospiri*), ki velja za most zaljubljenih, toda vzdihljali so se svojčas nanašali na zapornike (*Wikimedia Commons*).

v zaporu pri pristojnih organih, nemalokrat pa so jih zapeljali prav pred obličje Sveta deseterice, v beneške zapore.

Sojenje se je nadaljevalo s tretjo, osrednjo fazo, v kateri je bil v središču t. i. obrambni proces (*processo difensivo*), ko sta se stranki med seboj srečevali skupaj s svojimi odvetniki v verodostojni sodni bitki. V tej fazi je bilo odvetniku obtoženca omogočeno, da priloži ali prebere dokumente za obrambo.

V nasprotju z inkvizitornimi postopki, ki so v 16. stoletju odločilno prevladali, pravica obdolženca do obrambe, pomoč odvetnika in predvsem možnost preučitve obtožb, ki jih je oblikovala nasprotna stranka in njegove / njene priče, ni bila nikoli popolnoma zanikana na področju sodnega postopka, ki se je v bistvu razvil kot sredstvo za reševanje sporov in ne zgolj kot sredstvo strogega kaznovanja, kar je bilo značilno za inkvizitorni postopek.

V zadnji, tretji fazi sodnega procesa je bila izrečena razsodba (*sentenza*). Tudi v tej fazi je bilo še možno končati zapletene sodne postopke s sklenitvijo miru, če bi se medtem sprti strani dogovorili. To je veljalo tako za akuzatorni kot inkvizitorni postopek, le da je v slednjem tudi v tej fazi v primeru nerazjasnenih okoliščin sodnik lahko ponovno določil torturo za potrebno priznanje. Prav tako pa so tudi v tej fazi lahko sodili odsotnemu

obtožencu, ki ga je zastopal pooblaščenec ali njegov oče. Še vedno razširjena uporaba denarnih kazni in kazni izгона za obsojenca kaže tesno povezavo med pravosodnimi procesi in običajem fajde, saj je bila nekdanja vrsta sankcije izгона namenjena reševanju konflikta, ko sta se sprti strani v odsotnosti storilca lahko lažje dogovorili za ustvarjanje pogojev za vzpostavitev miru v skupnosti.

Izrečena kazen se je nato razlikovala še glede na socialno stanje obtoženca in glede na to, kako je kaznivo dejanje kršilo vrednote skupnosti, kar je vse očitno še vedno odražalo dvojno dimenzijo srednjeveške pravice (Povolo, 2015, 217–219).

Massimo Vallerani je nazorno prikazal, kako razlika med akuzatornimi in inkvizitornimi postopki niti ni bila tako pomembna, saj je na primer razširjena uporaba prokuratorjev in jamstev (*pieggerie*) v obeh sodnih postopkih pokazala, da so bili sodni procesi namenjeni predvsem ponovnemu vzpostavljanju reda miru (Vallerani, 2005, 197–199), medtem ko je pogosta uporaba kazni izгона odražala pravičnost, katere cilj je bil spodbujati pomiritev in nenasilno povračilo med sprtimi strankami, pri čemer so si vsi prizadevali izločiti (izgnati) tiste elemente, ki so bili sovražni za skupnost (Maffei, 2005, 129, 145; Vallerani, 2005, 170; Smail, 1996, 28–59).

Ne bi smelo biti presenečenje, da so tradicionalni sodni obredi ob prilagajanju družbenim in pravnim spremembam, ki so se dogajali, na splošno ohranjali svoje posebne značilnosti, tj. dejavno vlogo strank v konfliktu; prisotnost starodavnih sodnih institucij, kot je na primer očetova obramba; poizvedbe, za katere so značilne nepregledne oblike zasliševanj; izpustitev obdolženca po deponiranju ustreznih garancij in obveznic; in, kar je najpomembnejše, zavzemanje za vzpostavitev miru in poravnave. To so bili dejansko obredi, ki so temeljili na zelo razdrobljeni institucionalni strukturi in so jih legitimirale zakonske določbe, katerih simbolne referenčne točke so bile skupnost in *res publica*. Predvsem so ti obredi predstavljali družbeni in kulturni kontekst, kjer so tradicija, prijateljstvo in čast imeli izredno pomembno mesto, še toliko bolj pomembno, ko so se združili s politično močjo in statusom.

Tako so se sodni procesi, ki so jih oblikovali tedanji pravniki običajnega prava, še vedno umeščali v sfero sistema običajnega reševanja sporov, ki je težilo k redu miru v skupnosti. O tem morda še najbolj priča zelo razširjena gesta poljuba miru med sprtimi strankami na koncu običajnega pomiritvenega postopka, ki je prešla tudi v zapisano pravo (Rolandino, 1546, 158–159v.; prim Petkov, 2003, 60–61, 72, 96, 100, 102, 113, 124–130).

Od prvih desetletij 17. stoletja dalje se je v Beneški republiki pojavila posebna vrsta postopka, ki se imenuje *servatis servandis* ali odprti, očitno zato, da bi ga razlikovali od inkvizitornega, ki je bil tajen. Postopoma je ta oblika postopka prevladala tako nad starimi sodnimi obredi kot nad novimi inkvizitornimi postopki. V resnici je bil to postopek, ki je izhajal iz tradicionalnih obredov, vendar je v okviru obsežnih pristojnosti Sveta deseterice hitro prevzel nove značilnosti. Sprva je bil glavni cilj prenosa pristojnosti z osrednjega organa na izvajalce lokalnih sodnih oblasti, ki ga je predvidevala klavzula *servatis servandis*, omogočiti sodiščem možnost uporabe strožjih kazni, ki niso bile predvidene v mestnih statutih.

Na podlagi tega novega in učinkovitejšega pooblastila sta sodnik in delegirano sodišče lahko že v prvi fazi sojenja (t. i. *processo informativo*) posegla po bolj radikalnih

ukrepah proti obtoženim, ki so bili aretirani zaradi resnih kaznivih dejanj. Obtožnica oz. t.i. *Costituto opposizionale* je postal sodni preizkus, ki je sodniku omogočil zaobiti tradicionalne omejitve in tako opraviti poglobljeno zaslišanje tožene stranke. Na ta način je bilo mogoče formalizirati sodne preiskave, ki izražajo cilje novega kazenskega postopka. Dve fazi tradicionalnega sojenja, t. i. *processo informativo* in *processo offensivo*, sta se tako združili z novo vlogo sodnika, ki je bistveno spremenila razmerja moči zlasti v fajdah med predstavniki lokalnih aristokracij (Rousseaux, 1997, 106; Cerutti, 2003, 11–22; Povoło, 2015, 230–233).

Pod pretvezo tajnega izrednega sodnega postopka, brez običajnih jamstev in predvsem za uveljavljanje prevladujočih političnih interesov Dominante, so pripadniki mestne aristokracije kmalu na lastni koži spoznali, kaj je pomenila izguba politične prevlade. S pomočjo dvoumne pravno procesne formule *servatis servandis*, ki je v teoriji zagotavljala spoštovanje starodavnih sodnih obredov, je obenem omogočala tudi uvedbo inkvizitornega sodnega procesa (*rito inquisitorio*), vključno s torturo (Povoło, 1997, 171–174, 337–340).

Tako je v 17. stoletju prevladala nova oblika kazenskega sojenja, ki je z drugačno vrsto legitimnosti in zapleteno sodno proceduro uspela oslabiti vlogo strank v kazenskem postopku. Vendar so tudi inkvizitorni postopki, uvedeni v 16. stoletju, postopoma naleteli na odpor, saj so sistematično kršili določene pravice, zlasti pravico do obrambe, ki je bila v nasprotju z običajnim pravom in mestnimi statuti, ki so bili še vedno v veljavi. Čeprav se je inkvizitorni postopek še naprej uporabljal tudi v 18. stoletju, je bila njegova uporaba manj sistematična in namenjena predvsem za primere s posebnim političnim pomenom.

OBİČAJNI OBRED POMIRITVE

Potem ko smo preleteli glavne zakonodajne ukrepe v habsburški monarhiji ter v Beneški republiki, se nam zastavlja vprašanje, kako pa je dejansko potekal obred pomiritve v običajnem sistemu reševanja sporov?

Najprej je potrebno poudariti, da večina preučevalcev srednjeveških in novoveških ritualov skoraj v en glas zatrjuje, da ritualov ni mogoče enostavno definirati.³⁹ Srednjeveški in zgodnje novoveški dokumenti sicer podajajo le malo med seboj raztresenih interpretacij simbolnih obredov in vsebujejo le malo podrobnih opisov ritualov. Zato bo k analizi obreda reševanja sporov potrebno pristopiti na primerjalni način s sestavljanjem drobcev mozaika, za razumevanje procesa pa je potrebno te drobce umestiti v splošni družbeni kontekst in način delovanja institucij, poznavanje časa, običajev, mentalitet in seveda tudi prelomnih dogodkov. Rituali namreč ne obeležujejo zgolj religioznih svečanosti, temveč je ritual in ritualno obredje sestavni del nekega normativnega akta oziroma

39 V zadnjih letih je na področju preučevanja srednjeveških ritualov precej tehničnih del nastalo v krogu Gerda Althoffa (2003a), ki je še z več monografskimi zborniki uspel zbrati zlasti poglobljene nemške in ameriške preučevalce tega področja, tako da so te publikacije tudi izjemen vir literature. Poleg tega bi opozoril še na delo Edwarda Muirja (2005), ki nam prav tako posreduje izjemen nabor prvenstveno ameriške literature o preučevanju ritualov, za našo razpravo pa bi izpostavil še zbornik, ki ga je uredil Sean Wilentz (1999).

Sl. 11: Lekë III Dukagjini (1410–1481) (<http://www.irris.eu/images/adrion/dukagini.png>).

normativni akt sam. Je družbeno dogovorjeno, razumljeno in priznано početje, vselej gre za priznavanje oz. potrjevanje neke družbene vloge, naj si bo religiozne in/ali posvete in (prim. klasično delo Durkheim, 1995; Gluckman, 1962). Ne nazadnje, le pomislimo, s koliko raznovrstnimi rituali ima opraviti sodobna družba (Grimes, 2006).

Na podlagi interdisciplinarne antropološke študije ter arhivskih dokumentov, zbranega ustnega slovtva idr. dokumentarnega gradiva, lahko rekonstruiramo obredje pomiritve v krvnem maščevanju, kot se odraža v dokumentih iz jugovzhodne Evrope, saj naj bi se prav med Črnogorci in Albanci običaj krvnega maščevanja v Evropi še najdlje ohranil, o čemer priča razmeroma številna literatura,⁴⁰ ter jih primerjamo s številnimi fragmenti evropskih srednjeveških in zgodnje novoveških primerov. Za lažje »branje« ritualov pa je vsekakor zelo pomembno poznati njihovo notranjo strukturo delovanja; morda ne preseneča, da se je po tri fazni splošni obredni strukturi na področju javnih zadev, kot jih je npr. nazorno opisal Le Goff (1985, 383–461) v primeru investiture vitezov,⁴¹ ravnalo tudi obredje pomiritve v krvnem maščevanju: 1. *homagij* (dar / vračilo daru, žalitev / proti

40 Za ta prispevek je še najbolj referenčno delo Boehm (1984, 253–258.), ki v svoji poglobljeni analizi podaja tudi večino dotedanje ustrežne literature na temo krvnega maščevanja, in to ne le za območje Črne gore in Albanije, temveč tudi za druge dele sveta; zadnji študiji z obilico literature: Povolo, 2015 in Ergaver, 2017.

41 »*Ritus cum fide et homagio elementa dua inseparabiles praebeant, investitura logice subsequens est*«. Prim. še za druge koristne podatke in napotila k virom o tem ritualu: <https://la.wikipedia.org/wiki/Homagium>.

žalitev, kompromis; gesta: *immixtio manuum, flexibus genibus*), 2. *fides* (zvestoba, premirje, prijateljstvo; gesta: prisega na relikvijah) in 3. *pax perpetua* – trajni mir (ljubezen, poroke, potomci; gesta: poljub miru, *osculo pacis*).

Viri ljudskega ustnega pravnega izročila, ki so jih v skoraj vseh evropskih deželah začeli zbirati v drugi polovici 19. stoletja, so se nam zlasti za južnoslovanske dežele ohranili v zbirkah srbsko–hrvaškega pravnika Valtazarja Bogišića. Glede krvnega maščevanja je zbral pričevanja treh informatorjev: Črnogorca, Hercegovca in Albanca (Bogišić, 1999, 345de k). Drugi pomemben primerjalni vir je vsekakor Kanun Lekë Dukagjinija za albanske običaje, ki so ga zapisali konec 19. stoletja, objavili pa šele 1933 (prim. Ergaver, 2016, 106; Kola, 2017, 350–356).

Po Bogišićevem zgledu se je na Slovenskem navduševal Andrej Hudovernik (Hudovernik, 1882; Polec, 1945; Vilfan, 1996, 86), toda še največ odgovorov je zbral Gašper Križnik iz Motnika za svoj kraj leta 1882. Od 352 Bogišićevih vprašanj iz »Naputka« (Bogišić, 1867), je zbral odgovore na 150 vprašanj, ki jih je tudi poslal Bogišiću, te pa je nato po njegovi zapuščini objavil Polec (1945). Med odgovori o sodnem postopku in kazenskem pravu zaznamo še mnogo elementov običajnega reševanja sporov (Polec, 1945, 197–208); tako še v 19. stoletju na Slovenskem poznajo na lokalni ravni inštitut dobrih ljudi (*boni homines*), ki se ukvarjajo s tem, kako umiriti razprtijo, za katero velja osveta, kot pravijo maščevanju, za fajdo pa je uporabljen izvirni termin: sovraštvo.⁴² Prav zanimiv je ta opis, zato ga podajam v nadaljevanju (Polec, 1945, 200):⁴³

295. *Kako se umiri razprtija za katero velja osveta?*

Ako je kdo koga kaj razžalil s psovalnimi besedami, ga je udaril ali pretepel ali na drug način nalašč močno poškodoval, ga za to navadno ne gre k sodnji tožiti, mu le obljubi, da mu bo vrnil.

Da ni hujših tepežnih nasledkov, si prizadevajo prijatelji obeh, da bi jima razprtijo poravnali. Zvabijo jih v gostilno in tukaj začno poravnavati sovraštvo. Ta, ki je tovariša razžalil, mora napiti razžaljencu, ta mu odzdravi in to pije, potem razžaljeni temu napije. Potlej si še napijeta in trčita s kupicami (nekateri jih tudi menjajo). Ko jih izpijeta, še z dnem kupic potrkata in si v roke sežeta, da sta si prijatelja in da odpustita vse drug drugemu, da te reči ne bosta imela več v mislih.

Črnogorski običaj pomiritve krvne osvete

Z območja Črne gore, Hercegovine in Albanije imamo za 19. stoletje nekaj konkretnih opisov tovrstnih pomiritvenih obredov (Bogišić, 1999, 355–376; Miklosich, 1888; Sommières, 1820). Če povzamem splošne značilnosti, ki jih za posamezne primere lahko

42 *Edictum Rothari*, zbirka langobardskega plemenskega prava iz 7. stoletja: *faida hoc est inimicitia*; prim. op. 32 in Carroll (2017). Za običaj pomiritvenih postopkov v gostilnah prim. Rampanelli (2017, 305).

43 Po Bogišićevem »Naputku« je to 294. vprašanje (Bogišić, 1867, 13); žal pa je v Križnikovi anketi izpuščen odgovor na njegovo 294. vprašanje: »Poznate li take zločine, za katere je običajna osveta? Kateri so, kako in kdo jo vrši?«, ki bi nam lahko še podrobneje pojasnilo ta običaj pri Slovencih.

Sl. 12: Paja Jovanović: *Umir krvi*, 1899. Črna gora (Foto galerija Matice srpske).

izluščimo iz virov in literature, je obred običajnega reševanja konfliktov potekal po naslednjih postopkih.

Čim se je zgodil kak večji prekršek oziroma krivica, ko so bili ljudje ranjeni ali celo ubiti, so intervenirali vodje skupnosti ter poskušali z nagovarjanjem in prošnjami sprti strani pomiriti.

V tej prvi fazi pomiritvenega postopka, ki ga znani bolonjski notar, sodnik in univerzitetni profesor Rolandino sredi 13. stoletja imenuje kompromis (Rolandino, 1546, 158–159v.), in kaže vse značilnosti ritualnega obrazca homagija, so pomembno vlogo odigrale tudi ženske. Za še nazornejšo predstavo nam je na voljo izjemno pričevalna slika srbskega slikarja Paja Jovanovića (1859–1957), z naslovom *Umir krvi*, torej premirje.

Kar dejansko fascinira na tej sliki je osrednji prizor 4 žensk, ki se v klečečem položaju ponižanja, dve z dvignjenima zibkama z novorojenčkoma, s kretnjami prošnje obračajo na nerazpoloženi del množice, očitno pripadnikov užaljenega bratstva. Ženskam v kretnji ponižnosti sledi skupina moških, pripadnikov bratstva storilca, ali »krvnika«, kot so ga imenovali. Prišli so prositi za kompromis, za premirje in oprostitev. Prinašajo tudi darove. Šele ko jih bo užaljena stran sprejela, se bodo začeli pogovarjati o premirju. Užaljena stran se v primeru sprejetja kompromisa s prisego zaveže, da se do sklenitve miru ne bo maščevala.

Toda izkazovanje ponižanja, ki je bilo le vračilo za ponižanje, ki ga je s škodo utrpela užaljena stran, je morala storilčeva skupina večkrat ponoviti. Ni bilo dovolj enkrat. Vsaj tri zaporedne nedelje, v nekaterih primerih pa celo do dvanajst krat (Miklosich, 1888, 178)⁴⁴ je morala storilčeva skupina prihajati pred hišo žrtve s ponižnimi prošnjami za sprejem dogovora za premirje in trajni mir. Ob tem so vsaj tri krat vzdikali: »*Primi, kume, boga i svetoga Jovana*« (Miklosich, 1888, 176–178). Pri tem je mišljen Sveti Janez Krstnik, ki je krstil Jezusa (Ergaver, 2016, 122). Prihajati so morali vsako nedeljo v večjem številu, na koncu tudi do prek 100 priprošnjikov iz storilčeve skupine, da je žrtvina skupina pristala na dogovarjanje, na kompromis, ki je vodil v prisego premirja, kot pogoja, da so pristopili k arbitraži in nadaljnjim pogajanjem za kompenzacijo storjene škode in s tem za trajni mir, proces, ki je po navadi trajal tudi do enega leta.

Naj za ponazoritev primera spora in začetka pomiritve po običaju navedem odlomek iz pričevanja, ki ga je objavil že Vrčević (1851), za njim Miklošič (1888, 176):

dok na jedanput počeprljaše (počupaše) se dvoje djece kao dva kokota. Neki se počeše smijati, a koga boljaše srce, skoči da svoga brani. Jedna naša odiva (udata žena od čijeg brastva), braneći svoje dijete, doleti mater onoga drugoga, pak je zvešti (udari) jednjem bubuljem (kamenom) uvrh počeoka (čelo), oblije je krv, i čisteći se podviknu grdnim ukorom svoj rod. ‚Bogme, braćo, ukor je ženski grdna rabota, ‘ te svi naši skoči kaonoti za svoju sestro na oružje, a za onu drugu njezin rod, a grdno se tu pomutismo (posvadismo). Pogiboše dva od njih, dvojicu ranismo i onu istu ženu, te se bijaše uplekala (uvukla) u oni živi oganj, a meni pogibe otac i ja se ljuto ranih, i po bogu škapulah (učuvah se), i da ne bi seljanah, te nas utrkniše (umiriše), bi pokolja do mile volje i zloga pričanja. Pokopasmo mrce, a ranjenici svaki doma da se vidaju (da se liječe). Meni su i mome brastvu prijetili brastvo one dvojice, te pogiboše, ele ostade im u nas jedna glava i dvije rane. Do malo danah skoči selo, da se mirimo; mi kaonoti koga je red da se moli, šilji ljude, da im traže prvu vjeru do Mitrova dne, i jedva nam je dadoše, te moli za drugu, i dadoše je po velikoj molbi od Mitrova dne do Božića, a o Božiću na treću, kako je običaj (ko da treću vjeru, valja da se miri, ako ne da, nema mira, kao što dosta putah biva), i vjeru i kmestvo (giudizio arbitramentale) uglavismo na Savin dan.

Bogišičeva anketa iz druge polovice 19. stoletja nam postreže še z drugimi zanimivimi fragmenti obreda. Pri tem kaže mdr. izpostaviti vidno vlogo žensk. Ne le da so se

44 Malo znano je, da je o krvnem maščevanju pisal tudi Franc Miklošič (1888); kot prilogo k članku, v katerem je pronicljivo predstavil in analiziral sistem krvnega maščevanja, je objavil še zbirko pričevanj o krvnem maščevanju zlasti z območja Črne Gore (9). Poseben poudarek je tudi sicer v članku posvetil krvnemu maščevanju med Slovani; pri tem je zanimivo, da je razvil tezo, da Slovani, ki so bili v nemški državi, niso poznali krvnega maščevanja; izkaže se, da je s tem mislil prav na Slovence (Miklosich, 1888, 138, 162). Kot kažejo sodobne raziskave (Oman, 2016), temu seveda ni bilo tako, toda konec 19. stoletja je le malo-kateri narod še priznal, da se pri reševanju konfliktov poslužuje običajnega sistema reševanja konfliktov, tj. krvnega maščevanja. Miklošičevo danes malo znano delo pa je npr. Westermarck, pionir sodobnega preučevanja sorodstvenih odnosov in reševanj sporov v družbi, v svojem znamenitem delu kar osem krat citiral kot referenčno delo za maščevanje med Slovani (1906, 32, 34, 183, 220, 267, 271, 480, 485).

Sl. 13: Portret Franca Miklošiča (1813–1891) (<http://museums.si/sl/collection/object/233236/franc-miklosic>).

izpostavljale v ponižanju, kot kaže Jovanovičeva slika, temveč so tudi aktivno posegale v razreševanje konfliktov. Bogišičevi intervjuvanci nazorno opišejo primere, ko užaljena stran po več poskusih ni želela sprejeti priprošnjikov. Tedaj so se organizirali tako, da je na nek način v hišo užaljenega uspela priti ženska, ki se je nato samovoljno zategnila med verigo okoli ognjišča. Užaljeni bi jo v tem primeru moral iztrgati z verige, kar pomeni, da bi moral delati silo ženski, kar pa ni bilo častno. Zato jo je užaljeni moral sprejeti v hiši, kar je pomenilo, da je pristal na kompromis in začetek pogajanj (Bogišič, 1999, 365).

Jovanovičeva slika nam podaja vso dimenzijo pomiritvenega postopka, v katerem glavno vlogo igra (samo)ponižanje. Toda, ker gre za običajni obred, za tradicijo reševanja sporov, udeleženci tega obreda svojih dejanj niso smatrali kot ponižujočih, temveč kot dolžnost za doseg miru v skupnosti, obenem pa je dolžnost članov skupnosti funkcionirala tudi kot socialni nadzor (Bogišić, 1999, 364).

Potem ko so že sklenili kompromis kot pogoj za premirje, kar je bila podlaga za nadaljnjo mediacijo skupnosti in pogajanja, ki so vodila do arbitraže »dobrih ljudi« med sprtimi stranmi, je bil za utrditev sklenjenega miru potreben še zaključni pomiritveni obred, ki je ponovno temeljil na (samo)ponižanju užaljene strani.

Razsodba se je dogajala pred zborom 24 razsodnikov – kmetov, izbranih izmed pripadnikov sprtih skupin. Praviloma se je to dogajalo ob nedeljah, po svečani maši, tako da je svečanosti prisostvovala celotna skupnost in ne le posamezne družine v sporu. Na tem mestu se ne bi poglobljal v načine razsojanja (prim. Ergaver, 2016), poudarimo lahko le, da so imeli že vnaprej določene tarife za posamezne prekrške, posebej pa so obravnavali rane in uboje, in to po enotah, ki so bile v bistvu vrednosti menjave. Za enoto je veljala kri.⁴⁵

Ko so izbrani sodniki iz ljudstva po teh enotah razsodili škodo in je po opravljeni maši sledil še zaključni obred, je storilčeva skupina pripravila veliko slavo za celotno skupnost. Enega prvih celovitejših opisov te slovesnosti je za t. i. Morlake v Dalmaciji podal že Fortis (1774, 60–61). Zaključni pomiritveni obred pri Morlakih v Dalmaciji se zelo ujema s tovrstnimi slovesnostmi v Črni gori, kot jih mdr. opiše Vialle de Sommières. V izdaji iz leta 1820 je Sommières priložil svojo slikovno upodobitev slovesnosti, podoben motiv pa je prikazan vsaj še na sliki iz knjige *L'Univers Pittoresque, Histoire et description de tous les peuples* iz leta 1856.⁴⁶ Poleg teh so opisani še drugi primeri pomiritve po običaju v že navedeni Bogišićevi anketi (1999) in Miklošičevi zbirki (1888), Jelić (1926, 125–141) je v svoji knjigi tudi objavil nekaj takih dokumentov, prav tako Edith Durham (1909) in Margaret Hasluck (1954) ter Boehm (1984), Šćepanović (2003) in Ergaver (2016; 2017).

Med navedenimi podaja še najbolj nazoren opis pomiritvenega rituala Vialla de Sommières (1820, 339–354). Potem ko je na kratko predstavil značilnosti črnogorske osvete, za katero pravi, da je edini zakon, ki ga poznajo, pri izvajanju pa vselej sodeluje celotna skupnost, je še podrobno opisal javno svečanost pomiritve med sprtimi stranmi. Očitno je šlo za dolgotrajni spor, za pravo fajdo med bratstvi Lazarich in Czernogossevich, ki so ju pod pritiskom skupnosti in njihovih mediatorjev končno prepričali, da se pomirita.

Na dan razsodbe, v nedeljo, so imeli svečano mašo v lokalni cerkvi užaljenega. Uro prej se je sestel zbor razsodnikov – *kmeti (tribunal spécial, érigé spontanément)*

45 Dvanajst krvi je bil vreden uboj, do največ osem pa posamezne rane, kajti enota krvi je bila očitno namenjena ranam. Oblike kompenzacije so bile različne, obračunavalo pa se je v denarnih enotah, tako npr. 10 cekinov za kri, 120 cekinov za uboj. Miklošič, 177; Toda že Miklošičeva zbirka devetih dokumentov pomiritvenih postopkov iz 18. in 19. stoletja na območju Črne gore prinaša več vrst denarnih enot, od talijerjev do grošev, cekinov, (npr. str. 178, 180), Kanun Leke Dukadjinija navaja zopet druge denarne enote itd., vendar kaže, da se dogovorjene kompenzacije odvijajo vselej v teh razmerjih. Mišljeni so beneški cekini, 120 cekinov je kar velika vsota, v vrednosti dobrostoječe mestne hiše.

46 Acte de reconciliation publique (mera pribl. 10.5 x 16.5 cm, je objavljen v publikaciji Chopin & Ubicini (1856): http://www.ebay.com/itm/1856-print-RECONCILIATION-OF-BLOOD-FEUD-VENDETTA-MONTENEGRO-25-/401190719118?_ul=AR (zadnji obisk: 21.05.2017).

Sl. 14: Valtazar Bogišić (1834–1908) (Vlaho Bukovac, 1892: Wikimedia Commons).

(Sommières, 1820, 342), ki je ugotovil škodo na obeh straneh. Natančnega števila žrtev in ranjenih v tem sporu dokument ne navede, pojasni pa splošne značilnosti, ki smo jih že omenili, ter dodaja podatek, da je bila odškodnina za poglavarja ali duhovnika sedemkratna. Ko so poravnali medsebojne poškodbe in drugo škodo (*prebijanje*), je morala tista stran, ki je povzročila večjo škodo, npr. ubila enega človeka več, zanj plačati odškodnino. Sommières še pojasni, da se je njihov običaj ocenjevanja škode in določanja odškodnine izoblikoval že v zelo davnih časih (*un temps immémorial*) (Sommières, 1820, 344).

Sl. 15: Zaključna svečanost pomiritve v ritualu krvnega maščevanja v Črni gori (Sommières, 1820, 338).

Po odhodu iz cerkve so se mašniki razporedili v polkrogu v dve skupini, *kmeti* so stali ločeno od množice. Usmerjal jih je duhovnik (pop), ki je stal sredi prizorišča. Nato se je storilec počasi začel približevati nasprotni skupini, bos in razoglav, plazeč se po vseh štirih. Okoli vratu je imel obešeno dolgo puško.⁴⁷ Najprej je nastopila velika tišina, nato je posredoval pop, ki je sodišču pojasnil, da je storilec sprejel njihovo odločitev in se obrnil do užaljenega ter ga vprašal, če se odpove maščevanju in neprijateljstvu. »Užaljeni je bil razburjen, solze so mu polzele po licih, zamislil se je, pogledal v nebo, zavzdihnil, še vedno okleval, njegovo dušo, se zdi, je preplavilo tisoč različnih čustev.« Vsi prisotni so ga začeli nagovarjati in prositi, naj sprejme pomiritev, toda on je odgovoril, da še ni povsem pripravljen. Storilec je bil ves ta čas v poniževalnem klečečem položaju na vseh štirih.

Zopet je nastopila tišina. Zatem je pop pristopil k užaljenemu in mu nekaj povedal na uho ter dvignil roko k nebu, užaljeni je pogledal navzgor, ne da bi spregovoril eno

47 Boehm, ko opisuje drug zelo podoben primer, ki mu je v letu 1890 prisostvoval Pavle Rovinskii (Rovinskii, 1901), dodaja, da v tem ritualu »it is always a long gun, for a greater effect, even if the murder was just by pistol« (Boehm, 1984, 136).

samo besedo.«⁴⁸ Tokrat se mu je duša odprla, njegova jeza se je iztekla; iztegnil je roko proti svojemu sovražniku, ki ga je opazoval; z drugo roko je pokazal k nebu in spregovoril: »Veliki Bog mi je priča, da sem mu odpustil!

Nasprotnika sta si segla v roke in tako dolgo časa stala drug proti drugemu. Nato so vsi prisotni začeli glasno ploskati, da je po zraku odmeval aplavz; po tem sta se zmedeno objela in poljubila (Sommières, 1820, 352).

Ritual (samo)ponižanja je bilo prvo poplačilo, in kot kaže najpomembnejša odškodnina za izgubo časti užaljenega. Po tem aktu je vidni predstavnik užaljenih v tem primeru ne le odpustil dejanje storilcev, temveč se je celo odpovedal celotnemu dosojenemu znesku plačila odškodnine.

Temu aktu je sledilo veliko slavlje, ki se ga je udeležila celotna skupnost na račun storilca oz. njegove skupine. Ob tovrstnih priložnostih so pripravili obilico mesa, žgane pijače, vina, kruha, peciva, sira, medu in drugih dobrot, slavlje pa je s petjem in plesi trajalo do poznih ur. Ločili so se s streljanji iz orožja, ki je trajajo več kot eno uro, in se raztezalo v vse smeri, ker vsakdo, ki je odhajal v svojo skupnost, ni prenehal streljati, dokler mu ni zmanjkalo streliva. »Vse pomiritve so se zaključile na približno enak način«, še dodaja Sommières (1820, 353).⁴⁹

Kot je torej razvidno iz navedenih črnogorskih dokumentov in opisanih primerov, se je storilec v obredu pomiritve moral dvakrat pokesati, se ponižati in prositi odpuščanje; najprej za sklenitev premirja, nato pa še za sklenitev trajnega miru po arbitraži. Trajni mir se je sklepal s poljubom miru, kot je to poudaril že Rolandino (1546, 159; comp. Petkov, 2003).

ZAKLJUČEK

Vsi spori se seveda niso končali na tak način, pa vendar verjetno večkrat kot danes, ko imamo sodni sistem, v katerem vselej nekdo zmaga in drugi izgubi. Na prvi pogled idealizirana podoba obreda pomiritve je očitno delovala tudi v praksi, kar kažejo številni primeri po vsej srednjeveški Evropi (prim. op. 25).

48 Če primerjamo podoben primer, ki ga je opisal White in z njim poskušal rekonstruirati ritual pomiritve, v katerem je kot mediator interveniral lokalni opat, ceremonijo opiše tako (White, 1986, 256): »After Bernier's offer of peace had been emphatically rejected by Gautier, the abbot of Saint Germain suddenly appeared, carrying relics, and after recalling how Christ had pardoned Longinus, he not only urged Gautier to accept Bernier's offer of peace, but also warned this kinsman of Raoul's that he would be condemned by all if he did not make peace. The abbot then persuaded Bernier's elder kinsmen to kneel before Gautier and Guerri and offer them their swords as an act of submission. The abbot assured them that their sins would be pardoned, if they were reconciled.« Na tem mestu lahko špekuliramo, da je nekaj podobnega v našem primeru tudi črnogorski pop izrekel užaljenemu na uho.

49 Zelo zanimiv je primer iz leta 1785 ki ga navaja Miklošič (1888, 190-194). Dve črnogorski plemeni sta se po dolgotrajnih spopadih vendarle odločili za pomiritev, in to pred beneškimi oblastmi (obalni del današnje Črne gore je spadal pod t. i. Albanio Veneto); v njem pa kot odškodnine za povzročeno škodo navajajo v glavnem število potrebnih sklenitev botrstv in pobratimstev med sprtimi stranmi. Zanimivost je predvsem v tem, da so pri tem sodelovale beneške oblasti, ki so na drugih svojih ozemljih skladno s centralizacijo (sodne) oblasti in uvedbo inkvizitornih postopkov že vsaj dve stoletji tovrstno prakso preganjale in kaznovale. Prim. Povolto, 2015.

Sl. 16: Prikaz svečanosti pomiritve krvnega maščevanja v Črni gori (Chopin & Ubicini, 1856).

Temeljno načelo je bilo, da je arbitraža določala kompenzacije za storjeno škodo. Povzročene škode na eni in drugi strani so poravnali, kdor je povzročil večjo škodo drugi strani, pa jo je moral povrniti. Skupnost je s pomočjo obredov vzpostavljala ravnotežje, izvajala socialni nadzor ter omogočala reintegracijo in trajno pomiritev sprtih strani. Gre za idealni družbeni obrazec, ki pa je očitno deloval v sistemu reševanja sporov, kot nas pouči J. M. Wallace–Hadrill na koncu svojega že legendarnega spisa o Krvnem maščevanju pri Frankih (Wallace–Hadrill, 1959, 487):

Feuding in the sense of incessant private warfare, is a myth; feuding in the sense of very widespread and frequent procedures to reach composition – settlements necessarily hovering on the edge of bloodshed, is not. The marvel of early medieval society is not war but peace.

Kaj nam torej pojasnjuje uvodni primer o maščevanju v Landarju 1401? Že tedaj so poznali inkvizitorni postopek in torturo, prav tako so poznali izredni sodni postopek, toda sojenje se je začelo v skladu z načeli akuzatornega postopka, saj je Landarski gastald sprožil preiskavo šele po tožbi, ki jo je za prizadeto stran, sina in vdovo maščevanega, vložil njihov gospod, sodni proces vključno z rabsodbo pa je potekal po običaju, »v lju-

bezni in skrbi za duše» (*amando et custodiendo animas*). Sojenju je ne le prisostvovala, temveč je na njem tudi soodločala celotna skupnost, podobno kot v Črni gori še v 19. stoletju, čeprav je bila tedaj landarska skupnost že precej bolj razslojena in hierarhična. Toda če so v Beneški Sloveniji ta običaj, ki je bil skladen s tedaj veljavnim običajem in zapisanim pravom, ohranili še v naslednjih nekaj stoletjih, temu v glavnem ni bilo tako v večini zahodno in srednje evropskih deželah, kjer so vladarji prav s spreminjanjem sodnih postopkov v zapisani zakonodaji postopoma uresničevali težnje po centralizaciji in nadzoru nad svojim ozemljem in podložniki. Inkvizitorni sodni postopki, ki so ga cerkvene ustanove začele uporabljati že v 12. stoletju, in zapisano pravo, ki se je prav tako od 12. stoletja dalje z izšolanimi pravniki postopoma razmahnilo iz Italije v zahodno in srednje evropske dežele, so postali osnova za prelom z običajnim pravom, ali bolje, inštrument za vzpostavljane sodobnih državnih institucij nadzora in izvajanja oblasti. Spremembe so potekale skladno z družbenimi spremembami, demografsko in gospodarsko rastjo, tehnološkimi izboljšavami in geografskimi odkritji, vojnami širšega obsega itd. Toda ob tem se nam zastavlja vprašanje ali je posameznik s tem postal bolj varen, bolj zaščiten ali bolj svoboden? Zlasti pa, ali je bilo potrebno toliko državnega nasilja, da se je lahko prešlo iz sistema sodstva celotne skupnosti na sistem sodstva državnih birokratov.

Kaj se je torej zgodilo z običajnim sistemom reševanja konfliktov? Zakaj imamo danes tako negativno podobo o maščevanju kot neciviliziranem prvinskem nagonu (*basic instinct*), ki naj ne bi nikoli bilo lastno evropskemu Zahodu, temveč kvečjemu nekaterim marginaliziranim območjem v Mediteranu in zlasti divjim afriškim ali avstralskim plemenom?

Ko se je v novem veku v vseh evropskih deželah postopoma oblikovala sodobna država, ki je prav prek pravosodnega sistema in hierarhiziranega državnega aparata vzpostavljala centralizacijo oblasti nad teritorijem, z zakonitim monopolom nad izvajanjem nasilja v imenu Vladarja, je mediacijo skupnosti in maščevanje prevzela država, vključno z ritualno fazo ponižanja. Množične ritualizirane javne usmrtitve v evropskih mestih od 16. do 18. stoletja, ki jih je tako slikovito opisal Michel Foucault (2004, 9–39), to še najbolj potrjujejo. Tudi v njih je zaznati tri fazni ritual, vendar z bistveno razliko: namesto pomiritve, kompenzacije za storjeno škodo in trajnega miru v skupnosti, ki omogoča storilcu ponovno vključitev v družbo, država prestopnike izloči iz skupnosti, z obsodbo na galejo ali izgon oziroma s smrtno kaznijo. Tako predvsem vzpostavi nadzor nad ozemljem in nad vsakovrstnimi podložniki, obenem pa se proklamira za zaščitnika in varuha, garanta miru v skupnosti. Svoje vloge pa ni izvajala le s torturami v okviru inkvizitornih sodnih procesov ter s primeri množičnih usmrtitev, s katerimi je seveda želela prvenstveno zastraševati svoje podložnike, temveč jo je zlasti z nacionalnimi državami pripeljala do absurdnosti z dvema svetovnima vojnama. Smo se sploh kdaj vprašali o mitu o državi?

FACIAMUS VINDICTAM.
VENGEFUL MURDER ACQUITTAL IN ANTRO IN 1401 BETWEEN
THE CUSTOM OF VENGEANCE AND THE ADVERSARIAL AND
INQUISITORIAL TRIAL RITE

Darko DAROVEC

Ca' Foscari University of Venice, Department of Humanities, Dorsoduro 3484/d, 30123, Venice, Italy
e-mail: darko.darovec@unive.it

SUMMARY

The article, on the basis of a comparative and interdisciplinary research of a case study of vengeful murder and acquittal from 1401 in Landar (Slavia Veneta or Slavia friulana), analyses the transformation of the social system of control and the exercise of the justice on the turn from the Middle Ages to the Modern period. The case study clearly shows the characteristics of the common practice of dispute resolution system and juridicial trials, that allowed vengeance if the side of the perpetrator was not prepared to negotiate for peace making. Although the present case already shows elements characteristic for judicial proceedings of the Modern period, the judicial process and the judgment itself have been conducted in accordance with customary law. The article also comparatively shows how the legislation changed in the early modern period, with special regard to the events in the Holy Roman Empire and the Venetian Republic. In addition to fiscal and military reorganization, the centralization of justice was of fundamental importance in the efforts of European rulers to establish supreme control over the entire territory under their jurisdiction. In order to achieve this goal, however, the rulers had first to restrict, by means of legislation and other coercive means, the arbitrary conflict resolution system by custom. For this purpose, they established a judicial system, i. e. punitive control over both, individual, influential families and clans, as well as the population in general. The state inquisitorial trial rites, introduced in most Western and Central European countries, in the early modern period lead to an important novelty: the state judicial apparatus has earned the right of prosecution ex officio. While earlier, in the so-called adversarial law, the judicial investigative process may only be led after the lawsuit of the affected communities, in the inquisitorial procedure the judicial trial was initiated by the central judicial authorities, which was the primary reason for their creation. In some more remote areas, such as Montenegro and Albania, which were examined in the article as comparative areas, the custom of conflict resolution system, vendetta or osveta, has preserved deep in the 19th Century. Especially the study of this custom confirms our thesis, that this was not only a European (medieval) custom, but a system of conflict resolution known to all worldwide communities.

Keywords: vengeance, feud, adversarial trial rite, inquisitorial trial rite, reconciliation, truce, peace, ritual, constitution

VIRI IN LITERATURA

ASVe – Archivio di Stato di Venezia (ASVe), Avvogadori del Comun.

ASVe – Capi del Consiglio di Dieci.

ASVe – Consiglio dei Dieci.

ASVe – Provveditori Camera dei Confini.

ASVe – Quarantia criminal.

PAK – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), Rodbinski fond Gravisi.

Althoff, G. (2003a): Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter. Darmstadt, WBG (Wissenschaftliche Buchgesellschaft).

Althoff, G. (2003b): Otto III. University Park, PA, The Pennsylvania State University Press.

Althoff, G. (2004): Family, friends and followers. Political and social bonds in Early Medieval Europe. (1990). Cambridge, Cambridge University Press.

Armstrong, J. W. (2010): »The Fyre of Ire Kyndild« in the Fifteenth–Century Scottish Marches. V: Throop, S. A. & P. R. Hyams (ur.): Vengeance in the Middle Ages: Emotion, Religion and Feud. Ashgate, Surrey, 72–82.

Barthelemy, D., Bougard, F. & R. Le Jan (ur.) (2006): La Vengeance 400–1200. Roma, École Française De Rome.

Bellabarba, M. (2017): Faide e letteratura giuridica nello spazio Trentino–Tirolese del tardo medioevo. Acta Histriae, 25, 2, 235–250.

Bellomo, M. (2011): L'Europa del diritto comune. Roma, Il Cigno G. G. Edizioni (IX ed.).

Beyerle, F. (1915): Das Entwicklungsproblem im germanischen Rechtsgang: I. Sühne, Rache und Preisgabe in ihrer Beziehung zum Strafprozeß der Volksrechte. Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

Birocchi I. (2002): Alla ricerca dell'ordine. Fonti e cultura giuridica nell'età moderna. Torino, Giappichelli.

Black–Michaud, J. (1975): Cohesive force. Feud in the Mediterranean and the Middle East. Oxford, Basil Blackwell.

Bloch, M. (1961): Feudal Society, The Growth of Ties of Dependence (1939). London, New York, Routledge.

Boehm, C. (1984): Blood Revenge, The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

Bogišić, V. (1867): Naputak za opisivanje pravnih običaja, koji u narodu živu. Zagreb, Knjigotiskarna Dragutina Albrehta.

Bogišić, V. (1999): Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji. Knjiga IV. Beograd, Podgorica, Unireks.

Bossy, J. (2004): Peace in the Post–Reformation. The Birkbeck Lectures 1995. Cambridge, Cambridge University Press.

Brown, K. M. (2003): Bloodfeud in Scotland, 1573–1625: Violence, Justice and Politics in an Early Modern Society. Edinburgh, John Donald.

- Brundage, J. A. (2008):** The medieval origins of the legal profession. Canonists, civilians and courts. Chicago, London, The University of Chicago Press.
- Brunner, O. (1992):** Land and Lordship. Structures of Governance in Medieval Austria. (1939). Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Büchert Netterstrøm, J. (2007):** Introduction: The Study of Feud in Medieval and Early Modern History. V: Büchert Netterstrøm, J. & B. Paulsen (eds.): Feud in Medieval and Early Modern Europe. Aarhus, Aarhus University Press, 9–67.
- Burckhardt, J. (1956):** Renesančna kultura v Italiji. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Byock, J. L. (2007):** Defining Feud: Talking Points and Iceland's Saga Women. V: Büchert Netterstrøm, J. & B. Paulsen (eds.): Feud in Medieval and Early Modern Europe. Aarhus, Aarhus University Press, 95–111.
- Cain M. & K. Kulcsar (1982):** Thinking Disputes: An Essay on the Origins of the Dispute Industry. Law and Society Review, 16, 375–402.
- Campbell, J., John, E. & P. Wormald (1982):** The Anglo-Saxons. Ithaca, Cornell University Press.
- Carroll, S. (2003):** The Peace in the Feud in Sixteenth– and Seventeenth–Century France. Past and Present, 178, 74–115.
- Carroll, S. (2006):** Blood and Violence in Early Modern France. Oxford, Oxford University Press.
- Carroll, S. (2007):** Introduction. V: Carroll, S. (ed.): Cultures of Violence: Interpersonal Violence in Historical Perspective. Houndmills, Palgrave MacMillan, 1–43.
- Carroll, S. (2011):** Peace-making in Early Modern Europe: towards a comparative history. V: Broggio, P. & M. P. Paoli (eds.): Stringere la pace. Teorie e pratiche della conciliazione nell'Europa moderna (secoli XV–XVIII). Roma, Viella, 75–92.
- Carroll, S. (2012):** Hilla Zmora: The Feud in Early Modern Germany. <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=35932> (zadnji obisk: septembra 2016).
- Carroll, S. (2015):** Vendetta in the Seventeenth–Century Midi. Krypton, 5–6, 25–40.
- Carroll, S. (2016):** Revenge and Reconciliation in Early Modern Italy. Past and Present, 233, 101–142.
- Carroll, S. (2017):** From Feud to Enmity. Acta Histriae, 25, 2, 433–444.
- Casals, A. (2017):** Legal and Illegal Forms of Vendetta in the Legal Framework of Catalonia, 15th to 17th Century. Acta Histriae, 25, 2, 219–234.
- Cerutti, S. (2003):** Giustizia sommaria. Pratiche e ideali di giustizia in una società di Ancien Régime (Torino XVIII secolo). Milano, Feltrinelli.
- Chopin, M. & M. Ubcini (1856):** L'Univers Pittoresque, Histoire et description de tous les peuples. De Donaulanden en Roemenië (Bosnië, Servië, Slovenië, Kroatie, Bulgarije, Albanië, Montenegro). Paris, Firmin Didot Frères.
- Comaroff, J. L. & S. Roberts (1981):** Rules and Processes: The Cultural Logic of Dispute in an African Context. Chicago, The University of Chicago Press.
- Damaška, M. (1986):** The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process. New Haven, Yale University Press.
- Darovec, D., Ergaver A. & Ž. Oman (2017):** The Language of Vengeance: A Glossary of Enmity and Peace. Acta Histriae, 25, 2, 391–432.

- Davies, R. R. (1969):** The Survival of the Bloodfeud in Medieval Wales. *History*, 54, 338–357.
- De Rougemont, D. (1999):** Ljubezen in Zahod. Založba /*cf., Ljubljana.
- Dolenc, M. (1914):** Pravniški razgled po slovenskih narodnih pesmih. *Slovenski pravnik*, 309–319.
- Dolenc, M. (1939):** O „krvavem penazu“ in sorodnih dajatvah. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, XX, 1–4, 272–283.
- Duby, G. (1985):** Trije redi ali imaginarij fevdalizma. Ljubljana, *Studia Humanitatis*.
- Durham, M. E. (1909):** High Albania. London, Edward Arnold.
- Durkheim, E. (1995):** The Elementary Forms of Religious Life. Translated and with an introduction by Karen E. Fields. New York, The Free Press.
- Elias, N. (2000):** O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave, Zv. 1: Vedenjske spremembe v posvetnih višjih slojih zahodnega sveta. Ljubljana, Založba /cf*.
- Elias, N. (2001):** O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave, Zv. 2: Spremembe v družbi; Osnutek teorije civiliziranja. Ljubljana, Založba /cf*.
- Ergaver, A. (2016):** Pomiritev v običaju krvnega maščevanja: mediacija, arbitražna in obredje „nove zaveze“ med strankama v sporu v črnogorskih in albanskih običajih. *Acta Histriae*, 24, 1, 102–125.
- Ergaver, A. (2017):** „First my Brother, then a Blood-taker, then my Brother Forever“: The Efficiency of the Traditional Peace-making Custom in Early Modern Age Montenegro and the Role of the Venetian Authorities in the Peace-making Process. *Acta Histriae*, 25, 1, 179–206.
- Evans-Pritchard, E. E. (1993):** Ljudstvo Nuer. Opis načinov preživljanja in političnih institucij enega izmed nilotskih ljudstev. Ljubljana, *Studia Humanitatis*.
- Faggion, L. (2017):** La vengeance et le Consulat à Vicence dans la seconde moitié du XVIe siècle. *Acta Histriae*, 25, 1, 131–152.
- Firnhaber-Baker, J. (2006):** From God's Peace to the King's Order: Late Medieval Limitations on Non-Royal Warfare. *Essays in Medieval Studies*, 23, 2006, 19–30.
- Fortis, A. (1774):** Viaggio in Dalmazia I, II. Venezia, Alvise Milocco.
- Foucault, M. (2004):** Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zaporov. Ljubljana, Založba Krtina.
- Frauenstädt, P. (1881):** Blutrache und Todschlagssühne im deutschen Mittelalter. Leipzig, Duncker & Humblot.
- Geary, P. J. (1994):** Living with the Dead in the Middle Ages. Ithaca, London, Cornell University Press.
- Glavina, T. (2013):** »Koprčan« Girolamo Muzio: Pisma o renesančnem humanizmu. *Acta Histriae*, 21, 1–2, 15–38.
- Gluckman, M. (1955):** Peace in the Feud. V: Gluckman, M.: Custom and Conflict in Africa. London, Basil Blackwell, 1–26.
- Gluckman, M. (1963):** Civil War and Theories of Power in Barotseland: African and Medieval Analogies. *Yale Law Journal*, 72, 8, 1515–46.

- Gluckman, M. (1965):** *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. Oxford, Basil Blackwell.
- Gluckman, M. (1974):** *African traditional law in historical perspective*. London, Oxford University Press.
- Gluckman, M. (ed.) (1962):** *Essays on the Ritual of Social Relations*. Manchester, University Press.
- Grimes, R. L. (2006):** *Rite out of Place: Ritual, Media, and the Arts*. New York, Oxford University Press.
- Guille–Escuret, G. (1989):** *Družbe in njihove narave*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Hasluck, M. (1954):** *The Unwritten Law in Albania*. John Henry Hutton (ed.). Cambridge, Cambridge University Press.
- Heusler, A. (1911):** *Das Strafrecht der Isländersagas*. Leipzig, Duncker & Humblot.
- Hudovernik, A. (1882):** *Pravni običaji v Slovenih*. Slovenski pravnik, 2, 6, 170–182.
- Huizinga, J. (2011):** *Jesen srednjega veka*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Jelić, I. M. (1926):** *Krvna osveta i umir u Crnoj Gori i Severnoj Arbaniji*. Istorijsko–prava studija. Beograd, Gece Kon.
- Kambič, M. & N. Budna Kodrič (2005):** *Malefične svoboščine Ljubljančanov 1514*. Ljubljanski kazenski sodni red. Pravna fakulteta, Ljubljana.
- Kambič, M. (2005):** *Razvoj kazenskega prava na Slovenskem do leta 1848*. V: Kambič, M. & N. Budna Kodrič (eds.): *Malefične svoboščine Ljubljančanov 1514*. Ljubljanski kazenski sodni red. Pravna fakulteta, Ljubljana, 193–221.
- Kambič, M. (2017):** *Ljubljanske malefične svoboščine v evropskem kontekstu – ob 500 letnici njihove podelitve*. Acta Histriae, 25, 3, 629–652.
- Kola, A. (2017):** *From Serenissima's Centralization to the Self-Regulating Kanun: The Strengthening of Blood Ties and the Rise of Great Tribes in Northern Albania, 15th to 17th Century*. Acta Histriae, 25, 2, 349–374.
- Le Goff, J. (1985):** *Za drugačen srednji vek. Simbolno obredje vazalstva*. (orig. 1965). Ljubljana, Studia humanitatis, 383–461.
- Le Goff, J. (2012):** *Denar in življenje. Gospodarstvo in vera v srednjem veku*. Založba Sophia, Ljubljana.
- Lévi–Strauss, C. (1943):** *Guerre et commerce chez les Indiens de l' Amerique du Sud*. Renaissance, 1, 122–139.
- Lévi–Strauss, C. (1969):** *The Elementary Structure of Kinship*. Boston, Beacon Press.
- Listje in cvetje. Vertec (1871),** letnik 45. številka 5 (01.05.1915). Listje_URN–NBN–SI–DOC–FEWCD1XP.
- Llewellyn N. & E. Adamson Hoebel (1941):** *The Cheyenne Way: Conflict and Case Law in Primitive Jurisprudence*. Norman, University of Oklahoma Press.
- Maffei, E. (2005):** *Dal reato alla sentenza. Il processo criminale in età comunale*. Roma, Edizioni di Storia e Letteratura.
- Malinowski, B. (1922):** *Argonauts of the Western Pacific*. London, George Routledge & Sons, Ltd.
- Malinowski, B. (1959):** *Crime and Custom in Savage Society*. New Jersey, Littlefield, Adams & Co.

- Marchesi, V. (ed.) (1897):** Nozze Musoni–Velliscig. Sentenza assolutoria in una causa di omicidio, 1401, 10 ottobre, nella villa di Antro. Udine, G. B. Doretta.
- Marinelli, S. (2017):** La pacificazione, non la vendetta. *Acta Histriae*, 25, 1, 109–119.
- Mauss, M. (1996):** Esej o daru in drugi spisi. Ljubljana, ŠKUC.
- Mihelič, D. (2015):** Posredniki v srednjeveških sporazumih o mejah mestnih teritorijev: severozahodna Istra, 13. in 14. stoletje. *Acta Histriae*, 25, 3, 309–332.
- Mihelič, D. (2017):** Ekonomska privlačnost srednjeveškega Pirana za tuje doseljence. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 1, 31–40.
- Miklosich, F. (1888):** Blutrache bei den Slaven. Wien, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch–historische Classe, 127–210.
- Miller, W. I. (1988):** Ordeal in Iceland. *Scandinavian Studies*, 60, 189–218.
- Miller, W. I. (1990):** Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law and Society in Saga Iceland. Chicago – London, The University of Chicago Press.
- Miller, W. I. (1995):** Humiliation: And Other Essays on Honor, Social Discomfort, and Violence. Ithaca N. Y. and London, Cornell University Press.
- Miller, W. I. (1998):** Clint Eastwood and equity: popular culture's theory of revenge. V: Austin, S. & T. R. Kearns: Law in the domains of culture. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 161–202.
- Muir, E. (1998):** Mad Blood Stirring. Vendetta in Renaissance Italy. Baltimore, London, The Johns Hopkins University Press.
- Muir, E. (2005):** Ritual in Early Modern Europe. Cambridge, Cambridge University Press.
- Nader L. & H. F. Todd, Jr. (1978):** Introduction: The Disputing Process, V: Nader L. & H. F. Todd, Jr. (eds.): The Disputing Process – Law in Ten Societies. New York, Columbia University Press, 1–40.
- Oman, Ž. (2016):** Will auss der Vnordnung nit Schreiten: A Case of Fehde from 17th Century Styria. *Acta Histriae*, 24, 1, 63–100.
- Oman, Ž. (2017):** Modern Age, Ancient Customs – Settling Blood in the Eastern Alps between the Late Middle Ages and Early Modernity. *Acta Histriae*, 25, 1, 153–178.
- Oman, Ž. (2018):** Maščevanje kot pravni običaj sistema reševanja sporov na Slovenskem v zgodnjem novem veku. Doktorska disertacija. Maribor, Univerza v Mariboru.
- Otterbein, K. (1994):** Feuding and Warfare. Langhorne, Gordon and Breach Science Publishers.
- Peters, J. (2000):** Leute–Fehde: Ein ritualisiertes Konfliktmuster des 16. Jahrhunderts. *Historische Anthropologie*, 8, 1, 62–97.
- Petkov, K. (2003):** The Kiss of Peace. Ritual, Self and Society in the High and Late Medieval West. Leiden, Boston, Brill.
- Polec, J. (1945):** Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogiščevem »Naputku«. Razprave pravnega razreda AZU, Ljubljana, 151–225.
- Povolo, C. (1997):** L'intrigo dell'onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento. Verona, Cierre Edizioni.
- Povolo, C. (2015):** Feud and Vendetta: Customs and Trial Rites in Medieval and Modern Europe: A Legal–Anthropological Approach. *Acta Histriae*, 23, 2, 195–244.

- Povolo, C. (2017):** La pietra del bando: vendetta e banditismo in Europa tra Cinque e Seicento, *Acta Histriae*, 25, 1, 21–56.
- Radcliffe–Brown, A. R. (1994):** Struktura in funkcija v primitivni družbi. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Rampanelli, S. (2017):** La faida ai confini: conflitti sociali e riti giudiziari nel feudo tirolese della valle di Primiero nel secondo Cinquecento. *Acta Histriae*, 25, 2, 285–318.
- Roach, L. (2012):** Submission and Homage: Feudo-Vassalic Bonds and the Settlement of Disputes in Ottonian Germany. *History*, 97, 327, 355–379.
- Roberts, S. (2013):** Order and Dispute, An Introduction to Legal Anthropology (1979). New Orleans, Quid Pro Books.
- Rolandino, R. (1546):** *Summa Totius Artis Notariae*. Anastatic reprint, ed. by the Consiglio Nazionale del Notariato. Bologna, Arnaldo Forni Editore, 1977.
- Romio, M. (2017):** “Una scabrosità giurisdizionale”. Sistema consuetudinario e giustizia veneziana in Maina (XVIII secolo). *Acta Histriae*, 25, 2, 335–348.
- Rossetto, L. (2017):** Vendetta e banditismo nella Terraferma veneta del secondo decennio del Seicento: Il caso di Zuanne dalle Tavole. *Acta Histriae*, 25, 2, 319–334.
- Rousseaux, X. (1997):** Crime, Justice and Society in Medieval and Early Modern Times: Thirty Years of Crime and Criminal Justice History. *Crime, History and Societies*, 1, 1, 87–118.
- Rovinskii, P. A. (1901):** Černogorija v eja prošlom i nastojaščem : Geografija; Istorija; Etnografija; Archeologija; Sovremennoe položenie. Sanktpeterburg, Sbornik otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imp. Akademii Nauk, 69, 1.
- Sahlins, M. (1999):** *Ekonomika kamene dobe*. Založba /*cf, Ljubljana.
- Sbriccoli M. (2002):** Giustizia criminale. V: Fioravanti, M. (ur.): *Lo stato moderno in Europa*. Istituzioni e diritto. Laterza, Bari, 163–205.
- Schmitt, J.-C. (2000):** Geste v srednjem veku. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Schwerhoff, G. (2002):** Criminalized Violence and the Process of Civilisation: a Reappraisal. *Crime, History and Societies*, 6, 2, 103–126.
- Shoemaker, K. (2011):** *Sanctuary and Crime in the Middle Ages, 400–1500*. New York, Fordham University Press.
- Simmel, G. (1908):** *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Smail, D. L. & K. Gibson (2009):** *Vengeance in Medieval Europe: A Reader*. Toronto, University of Toronto Press.
- Smail, D. L. (1996):** Common Violence: Vengeance and Inquisition in Fourteenth–Century Marseille. *Past and Present*, 151 (1), 28–59.
- Smail, D. L. (2012):** Violence and Predation in Late Medieval Mediterranean Europe. *Comparative Studies in Society and History*, 54, 1, 7–34.
- Snoj, M. (1997):** *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Sommières, V. de (1820):** *Voyage historique et politique au Montenegro*. Paris, Alexis Eimery.
- Ščepanović, M. M. (2003):** O krvnoj osveti. Krivičnopravni prilaz. Podgorica, CID.
- Štrekelj, K. (1898):** *Slovenske narodne pesmi*, 1. zvezek. Ljubljana, Slovenska Matica.

- Throop, S. A. (2011):** *Crusading as an Act of Vengeance, 1095–1216*. Farnham, Ashgate.
- Vallerani, M. (2005):** *La giustizia pubblica medievale*. Bologna, il Mulino.
- Van Caenegem, R. C. (1954):** *Geschiedenis van het Strafrecht in Vlaanderen van de X le tot de XVe eeuw*. Brussels, Palais der Academiën.
- Verdier, R. (1980):** *La vengeance dans les sociétés extraoccidentales*. Paris, Cujas.
- Vidali, A. (2017):** *Interrelazioni tra pena del bando, faida e aspetti costituzionali: Venezia e la Terraferma, secoli XV–XVI*. *Acta Histriae*, 25, 2, 261–284.
- Vilfan, S. (1942):** *Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih*. *Etnolog*, 16, 3–29.
- Vilfan, S. (1961):** *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Vilfan, S. (1996):** *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Vogel, T. (1998):** *Fehderecht und Fehdepraxis im Spätmittelalter am Beispiel der Reichsstadt Nürnberg (1404–1438)*. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Vrčević V. (1851):** *O sudbenom jeziku u Dalmaciji*. *Pravdonoša*, 21.
- Wallace-Hadrill, J. M. (1959):** *The Bloodfeud of the Franks*. *Bulletin of the John Rylands Library*, 41, 2, 459–487.
- Weir, S. (2007):** *A Tribal Order: Politics and Law in the Mountains of Yemen*. Austin, University of Texas Press.
- Westermarck, E. (1906):** *The Origin and Development of the Moral Ideas*. London, Macmillan and Co.
- White, S. D. (1986):** *Feuding and Peace-Making in the Touraine Around the Year 1100*. *Traditio*, 42, 195–263.
- Wieland, C. (2014):** *Nach der Fehde – Studien zur Interaktion von Adel und Rechtssystem am Beginn der Neuzeit: Bayern 1500 bis 1600*. Epfendorf an der Neckar, Bibliotheca academica Verlag.
- Wilentz, S. (ed.) (1999):** *Rites of Power: Symbolism, Ritual, and Politics since the Middle Ages*. Pennsylvania, University of Pennsylvania Press.
- Wilson S. (1988):** *Feuding, Conflict, and Banditry in Nineteenth-Century Corsica*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wormald, J. (1980):** *Bloodfeud. Kindred and Government in Early Modern Scotland. Past and Present*, 87, 54–97.